

(On)zichtbaar leven

Een kwalitatief onderzoek naar het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen

Plaquette oprichting COC Nijmegen Bron: www.cocnijmegen.nl

Jikke van 't Hof

Bachelorthesis Geografie, Planologie en Milieu (GPM)

Faculteit der Managementwetenschappen

Radboud Universiteit Nijmegen

juni 2012

(On)zichtbaar leven

Een kwalitatief onderzoek naar het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen

Jikke van 't Hof, s0813311

Begeleider: Dr. Roos Pijpers

Bachelorthesis Geografie, Planologie en Milieu (GPM)

Faculteit der Managementwetenschappen

Radboud Universiteit Nijmegen

juni 2012

Samenvatting

Uit de verkenning van recent onderzoek over homoseksualiteit blijkt dat homoseksualiteit in Nederland nog steeds niet volledig geaccepteerd wordt. Hoewel men over het algemeen steeds positiever is over homoseksualiteit, blijkt dat er nog steeds sprake is van bepaalde vormen van homonegativiteit. Deze kunnen leiden tot minderheidsstress onder homoseksuelen die zich ook op een ruimtelijke wijze kan uiten. Zichtbaarheid in de openbare ruimte kan zowel bekeken worden vanuit het perspectief van heteroseksuelen als vanuit het perspectief van homoseksuelen. In dit onderzoek wordt zichtbaarheid in de openbare ruimte bekeken vanuit het perspectief van homoseksuelen.

Het doel van dit onderzoek is het verkrijgen van inzicht in de variatie in het belang van zichtbaarheid in de ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen met behulp van theorieën over spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop *door* het afnemen van narratieve interviews met homoseksuelen uit Nijmegen waarin aandacht wordt besteed aan de verschillende oorzaken voor variatie in het belang van zichtbaarheid in de ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties en een analyse en interpretatie van deze interviews.

In dit onderzoek worden twee deelvragen beantwoord. De eerste deelvraag heeft betrekking op het theoretisch kader en de tweede en de derde deelvraag hebben betrekking op de analyse van de data. Hieronder worden per deelvraag de belangrijkste antwoorden uiteen gezet.

Deelvraag 1: *Welke theoretische inzichten met betrekking tot spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop kunnen een conceptueel model vormen dat bruikbaar is voor de analyse van het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen?*

Op basis van een verkenning van literatuur met betrekking tot spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop is gekomen tot de operationalisatie van de theoretische kernbegrippen die gebruikt zijn in dit onderzoek. Het concept *spatial justice* wordt als breder kader gezien waarin betoogd wordt dat bepaalde groepen in zijn geheel gemarginaliseerd dan wel voorgetrokken worden. Er wordt gesteld dat de 'groep' homoseksuelen in zijn geheel gemarginaliseerd wordt. Dit beeld lijkt niet te kloppen als er gekeken wordt naar ervaringen met betrekking tot (het belang van) zichtbaarheid in de openbare ruimte. Daarom zijn er vervolgens theorieën behandeld die de nadruk leggen op de diversiteit binnen groepen mensen. *Intersectionaliteit* houdt de, eventueel

een bepaalde positie versterkende, relatie in tussen verschillende factoren, zoals leeftijd, geslacht, ras en seksuele voorkeur. In dit onderzoek is de seksuele voorkeur een gegeven in de mogelijke intersecties, doordat er specifiek aandacht besteed wordt aan homoseksuelen. Het begrip *levensloop* duidt op een specifieke manier waarop verschillende gebeurtenissen elkaar afwisselen in het leven van een individu. Het begrip *generatie* kan zes verschillende ‘vormen’ aan kan nemen: iemand kan behoren tot de vooroorlogse generatie, de stille generatie, de protestgeneratie, de verloren generatie, de pragmatische generatie of de grenzeloze generatie, zoals deze ingedeeld zijn door Van het Broek et al. (2010). Deze generatie-indeling heeft ook een duidelijke structurerende functie. Zowel de *generatie* waartoe iemand behoort als zijn of haar *levensloop* en bepaalde *intersecties* bepaalt iemands *identiteit*. Deze houdt vervolgens, op basis van de verkenning van de theorie over generaties, levensloop en intersectionaliteit, het geheel aan gedragingen, meningen en ervaringen in die specifiek zijn voor deze persoon. Tot slot kan niet voor iemand bepaald worden hoe het *belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte* eruit ziet en wat zichtbaarheid en openbare ruimte precies inhouden. Zichtbaarheid in de openbare ruimte en het belang hiervan zijn dus niet nader ingevuld.

Om te kijken welke opvattingen er over het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte bestaan bij homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen, zijn vijftien mensen uit verschillende generaties geïnterviewd over ervaringen in hun leven die van invloed zijn geweest op het belang dat zij zelf hechten aan zichtbaarheid in de openbare ruimte. Op basis van een kwalitatieve analyse van de interviews met behulp van codes en categorieën is gekomen tot de beantwoording van de tweede deelvraag.

Deelvraag 2: *Wat zijn de verschillende opvattingen over en inzichten in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte onder homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen die onderscheiden kunnen worden met behulp van theorieën met betrekking tot spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop?*

Op basis van de analyse en de interpretatie van de data kunnen er verschillende vormen van (on)zichtbaarheid in de openbare ruimte en verschillende ideeën met betrekking tot de theorieën over spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop onderscheiden worden.

(On)zichtbaarheid in de openbare ruimte kan op basis van de analyse als volgt samengevat worden:

- De aan- of afwezigheid van *locaties* die zichtbaar bedoeld zijn voor homoseksuelen;

- De aan- of afwezigheid van andere *fysieke objecten*, zoals sculpturen, die bijdragen aan de zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte;
- Het wel of niet organiseren van *activiteiten en acties* die gericht zijn op het verbeteren van de zichtbaarheid van homoseksualiteit;
- Het zich wel of niet zichtbaar maken in de openbare ruimte door het *tonen van de eigen homoseksualiteit*, bijvoorbeeld door het al dan niet tonen van affectie in het openbaar;
- Het zich (on)zichtbaar opstellen in de openbare ruimte is een *keuze* die afhankelijk is van de situatie. Bij deze keuze spelen de omgeving, het tijdstip en de 'voelbaarheid' van normen dus een rol.

Wanneer gekeken wordt naar de verschillende meningen over het belang van zichtbaarheid, kan een onderscheid gemaakt worden tussen het belang van 'actieve zichtbaarheid' en het belang van 'normaal doen'. Er kan geconcludeerd worden dat er sprake is van een verschil in meningen over de mate en de organisatie van zichtbaarheid die nodig is om ervoor te zorgen dat homoseksualiteit net zo geaccepteerd wordt als heteroseksualiteit. Er kan echter wel gesteld worden dat vrijwel iedereen vindt dat je op een bepaalde manier, meer of minder expliciet, bij zou kunnen dragen aan deze acceptatie en dat dit op sommige vlakken ook zeker nodig blijft.

De *levensloop* en *intersectionaliteit* blijken een grote invloed te hebben op het belang dat iemand hecht aan zichtbaarheid in de openbare ruimte. Deze zorgen voor een grote diversiteit in meningen. Ook *heteronormativiteit*, die volgens de theorie met betrekking tot *spatial justice* zorgt voor marginalisatie van homoseksuelen, is van grote invloed op de meningen over het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte. Verschillende respondenten hebben aangegeven rekening te houden met normen in de samenleving, bijvoorbeeld door bewust in te schatten of het wel of niet veilig is om hand in hand over straat te lopen. De bevindingen uit de theorie met betrekking tot *spatial justice* zijn dus deels van toepassing op de geanalyseerde data. Er is echter ook al gesteld dat de theorie over *spatial justice* wel erg geformuleerd is in generalisaties van groepen mensen. Er is een duidelijke variatie in de omgang met normen zichtbaar, die verklaard kan worden met behulp van de theorie met betrekking tot intersectionaliteit, levensloop en generaties.

Tot slot is het mogelijk om te stellen dat er over het algemeen *generatieverschillen* zichtbaar zijn doordat er veel ten goede is veranderd en doordat mensen misschien individueler zijn geworden en dus vooral kijken naar hun eigen belangen. Er zijn echter ook verschillende afwijkende ideeën over de invloed of het bestaan van generaties. Het is dus niet mogelijk om de duidelijke generatie-indeling uit de operationalisatie te handhaven.

Op basis van het bovenstaande kan de conclusie worden getrokken dat zowel diversiteit als structuur geen dominante invloed heeft op het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen. Het belang van zichtbaarheid varieert sterk door de invloed van verschillen in levensloop en diversiteitsfactoren. Heteronormativiteit zorgt er echter voor dat iedere respondent wel het belang van een bepaalde mate van zichtbaarheid inziet. Generaties zorgen zowel voor structuur als diversiteit. Er zijn verschillen tussen oudere en jongere generaties zichtbaar, wat kan duiden op een structurerende werking van generaties, maar ook binnen generaties bestaan grote verschillen door de invloeden van levensloop en intersectionaliteit. Daarnaast bestaat er geen overeenstemming over een bepaalde generatie-indeling.

Al met al kan gesteld worden dat het gelukt is om meer inzicht te krijgen in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen. Harde conclusies over een bepalende invloed van ofwel diversiteit door de verschillen in levensloop en diversiteitsfactoren ofwel structurerende factoren zoals bepaalde normen en het behoren tot een bepaalde generatie op het belang dat iemand hecht aan zichtbaarheid in de openbare ruimte kunnen echter niet getrokken worden.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1	Inleiding	...1
1.1	Projectkader	...1
1.2	Doelstelling	...5
1.3	Praktische en wetenschappelijke relevantie	...5
1.4	Onderzoeksmodel	...6
1.5	Vraagstelling	...8
1.6	Keuze voor Nijmegen als casus	...10
1.7	Leeswijzer	...11
Hoofdstuk 2	Theoretisch kader: confrontatie tussen structuur en diversiteit	...12
2.1	Theoretisch kader	...12
2.1.1	<i>Spatial justice: denken in termen van ‘zwart’ en ‘wit’</i>	...12
2.1.2	<i>Intersectionaliteit: denken in termen van diversiteit</i>	...14
2.1.3	<i>Generatie-indelingen: een structurerend aspect</i>	...17
2.1.4	<i>Levensloop: een koppeling met intersectionaliteit en generaties</i>	...21
2.2	Conceptueel model en operationalisatie	...22
Hoofdstuk 3	Methodologie	...24
3.1	Onderzoeksstrategie	...24
3.1.1	<i>Narratief onderzoek</i>	...25
3.1.2	<i>Eisen aan narratief onderzoek</i>	...26
3.1.3	<i>Eisen aan onderzoek naar intersectionaliteit</i>	...28
3.2	Onderzoeksmateriaal	...29
3.2.1	<i>Selectie van respondenten</i>	...30
3.3	Methode van analyse en interpretatie van onderzoeksresultaten	...31

Hoofdstuk 4	Onderzoeksresultaten	...34
4.1	Toepassing van methodologische eisen	...34
4.2	Respondenten: selectie en opvallendheden	...35
4.3	Gehanteerde categorieën en codes: de combinatie van analysemethoden in de praktijk	...36
4.4	(On)zichtbaarheid in de openbare ruimte	...39
4.5	Belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte	...47
4.5.1	<i>Invloed van intersectionaliteit en levensloop</i>	...51
4.5.2	<i>Invloed van generaties</i>	...55
Hoofdstuk 5	Conclusie, reflectie en aanbevelingen	...61
5.1	Conclusie	...61
5.2	Reflectie en aanbevelingen	...63
Literatuurlijst		...65
Bijlage A	Interviewguide	...67
Bijlage B	E-mail voor werving respondenten	...70
Bijlage C	Overzicht van respondenten	...71

Hoofdstuk 1 Inleiding

In dit eerste hoofdstuk wordt een duidelijk beeld geschetst van de achtergronden en de kaders van dit onderzoek. In paragraaf 1.1 wordt het projectkader geschetst. In paragraaf 1.2 wordt ingegaan op de doelstelling van het onderzoek. Paragraaf 1.3 is gewijd aan het bespreken van de praktische en wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek. In paragraaf 1.4 wordt een onderzoeksmodel uitgewerkt. Uit dit onderzoeksmodel vloeien de deelvragen (paragraaf 1.5) voort die in het kader van dit onderzoek beantwoord zullen worden. In paragraaf 1.6 wordt de keuze voor Nijmegen als casus kort toegelicht. Tot slot staat in paragraaf 1.7 een leeswijzer voor de overige hoofdstukken.

1.1 Projectkader

Naar schatting is ongeveer zes procent van de Nederlanders homoseksueel, lesbisch, biseksueel of transgender (Gemeente Nijmegen, 2007, p. 5). In dit onderzoek wordt aandacht besteed aan de eerste drie ‘groepen’ die hier worden samengevat als ‘homoseksueel’. Het predicaat homoseksueel slaat in dit onderzoek dus op mannen en vrouwen die zichzelf als homoseksueel, lesbisch of biseksueel beschouwen en die zich dus (ook) seksueel aangetrokken voelen tot mensen van het eigen geslacht.

Homoseksualiteit wordt in Nederlands steeds meer geaccepteerd. Uit onderzoek blijkt dat 91 % van de Nederlanders het eens is met de stelling dat “(...) homoseksuele mannen en lesbische vrouwen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen” (Keuzenkamp, 2011, p. 10). Ook op andere stellingen over homoseksuelen wordt door Nederlanders overwegend zeer positief gereageerd. Meer specifieke vragen leiden echter tot een negatievere beantwoording door verschillende groepen Nederlanders. Geconcludeerd wordt dat het aandeel van de Nederlandse bevolking dat een negatieve houding heeft ten aanzien van homoseksualiteit de laatste jaren afgenomen is, maar er wordt ook duidelijk gemaakt dat een positieve beantwoording van stellingen niet altijd betekent dat iemand ook positief reageert op een homoseksuele man of een lesbische vrouw (p. 32). Acceptatie van homoseksualiteit betekent dus niet altijd hetzelfde: het kan betekenen dat iemand homoseksualiteit echt volledig accepteert, maar het kan ook betekenen dat aan deze acceptatie bepaalde ‘mitsen’ en ‘maren’ verbonden zijn.

De laatste vorm van acceptatie kan gerelateerd worden aan het fenomeen moderne homonegativiteit, waar onder andere Van Wijk, Van de Meerendonk, Bakker en Vanwesenbeeck (2005) en Kuyper en Bakker (2006) aandacht aan besteed hebben. Homonegativiteit houdt “alle dimensies van gevoelens en reacties op homoseksualiteit” in (Van Wijk et al., 2005, p. 21). De moderne vorm van homonegativiteit is minder expliciet dan de traditionele vorm (Kuyper en

Bakker, p. 18-22). Dit betekent dus dat moderne homonegativiteit een subtielere vorm van negativiteit is dan traditionele homonegativiteit. Bij deze subtielere vorm is er sprake van “een discrepantie tussen attituden en gedrag” (Van Wijk et al., 2005, p. 20). Dit houdt in dat mensen negatief kunnen denken over homoseksuelen, maar dat ze deze negativiteit niet expliciet omzetten in negatief gedrag.

Een belangrijk gevolg van homonegativiteit is minderheidsstress, welke gedefinieerd wordt als de stress die lesbische vrouwen en homoseksuele mannen ervaren doordat zij vaker te maken krijgen met negatieve gebeurtenissen (discriminatie, vooroordelen, geweld en dergelijke) en door de verschillen tussen hun persoonlijke behoeften en de maatschappelijke en sociale structuren die hier geen rekening mee houden (Meyer, in Kuyper & Bakker, 2006, p. 30). Vier factoren zouden een rol spelen bij het veroorzaken van deze stress: “objectieve gebeurtenissen, verwachtingen, het verbergen van de seksuele oriëntatie en geïnternaliseerde homonegativiteit” (p. 30). Geïnternaliseerde homonegativiteit is “het zich eigen maken van de negatieve vooroordelen over homoseksualiteit” (Shidlo, in Kuyper & Bakker, 2006, p. 32), wat inhoudt dat sommige homoseksuelen “(...) zelf een negatieve attitude ten opzichte van hun eigen homoseksuele oriëntatie en die van anderen” hebben (Kuyper & Bakker, 2006, p. 33). Elke van de vier factoren kan leiden tot psychische en/of gezondheidsproblemen (p. 31-33). Geconcludeerd wordt dus dat homonegativiteit leidt tot bepaalde vormen van minderheidsstress bij homoseksuelen, waarbij gezegd kan worden dat zowel meer openlijke, ‘traditionele’ uitingen van homonegativiteit als minder expliciete, ‘moderne’ vormen van homonegativiteit negatieve gevolgen kunnen hebben (p. 35).

Vanuit geografisch oogpunt zijn de invloed van deze homonegativiteit en de hieruit voortvloeiende minderheidsstress interessant, omdat deze zich kunnen uiten op een ruimtelijke wijze. Het kan hierbij gaan om de zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte. Kuyper en Bakker (2006) hebben aandacht besteed aan de zichtbaarheid van homoseksualiteit vanuit een heteroperspectief. Zij beschouwen bijvoorbeeld de reactie op homoseksualiteit in de openbaarheid als een dimensie van de houding tegenover homoseksualiteit (2006, p. 25-26):

Ten slotte is van belang na te gaan hoe mensen reageren wanneer homoseksualiteit openlijk zichtbaar is. In hoeverre mogen homo’s opvallen en afwijken van hoe de gemiddelde heteroman zich gedraagt? En is bijvoorbeeld het openlijk blij geven van de liefde voor iemand van het eigen geslacht, door elkaar op straat te zoenen, iets waaraan men aanstoot neemt? (p. 26)

Het is ook interessant om zichtbaarheid in de openbare ruimte vanuit homoseksuelen zelf te benaderen. Tot nu toe lijkt dit weinig gebeurd te zijn. Iemand die negatieve ervaringen heeft gehad met het in het openbaar tonen dat hij of zij een seksuele voorkeur heeft van iemand van hetzelfde geslacht, bijvoorbeeld door negatieve reacties op hand in hand lopen met een partner, zal zich wellicht anders gaan gedragen om zijn of haar seksuele geaardheid te verbergen. Ook kan het zijn dat iemand door negatieve ervaringen bepaalde plaatsen in een stad gaat mijden, omdat hiermee negatieve associaties zijn.

Niet gewoon homo kunnen zijn betekent dat homo- en biseksuele mannen en vrouwen zich noodgedwongen aanpassen. Ze gaan zich anders kleden en gedragen dan zij eigenlijk zouden willen. Ze vermijden bepaalde plekken in stad of dorp. Of ze kiezen een ander beroep (bijvoorbeeld niet meer voor de klas staan). Een beetje aanpassen aan de omgeving hoeft niet erg te zijn, maar voortdurend conformeren aan heteronormen wordt wel problematisch. (Bais, 2010, p. 68)

Onderzoek waarin wel specifiek aandacht is besteed aan situaties in de openbare ruimte, is het onderzoek 'Niet te ver uit de kast' van Keuzenkamp, Kooiman en Van Lisdonk (2012). Hierin draait het, op basis van een enquête onder homoseksuele mannen en lesbische vrouwen die afgenomen is in 2010, om negatieve reacties in de openbare ruimte die te maken hebben met de seksuele voorkeur (p. 33). Het blijkt dat in 2010 een aanzienlijk deel van de homoseksuelen, respectievelijk 29% van de homoseksuele mannen en 23% van de lesbische vrouwen, "(...) in de openbare ruimte vervelende reacties [heeft] gekregen die te maken hadden met hun seksuele voorkeur" (p. 40). Het lijkt erop dat deze reacties samenhangen met een bepaalde mate van zichtbaarheid van de seksuele voorkeur. De nadruk in het onderzoek ligt sterk op het percentage van de onderzochte groep dat in bepaalde situaties een negatieve ervaring heeft gehad en niet op de context van deze ervaringen. Het is dus interessant om onderzoek te doen waarin deze context meer aandacht krijgt.

Een precieze definitie van *zichtbaarheid* is niet te geven. Keuzenkamp, Kooiman en Van Lisdonk (2012) zeggen hierover: "Homoseksuelen worden herkend als ze onderling genegenheid tonen, maar ook een bepaald uiterlijk of gedrag kan dat teweeg brengen" (p. 35). Zichtbaarheid zal er voor ieder individu anders uitzien en ook het belang dat hieraan gehecht wordt, zal niet altijd even groot zijn. Voor de ene persoon zal deze zichtbaarheid de betekenis hebben dat hij of zij het gevoel heeft dat hand in hand lopen niet wordt afgekeurd, terwijl dit voor een ander bijvoorbeeld kan betekenen dat de manier van kleden niet uitmaakt. Ook het *belang van deze zichtbaarheid*

kan van persoon tot persoon verschillen: de ene persoon zal het belangrijk vinden dat hij of zij zich overal kan uiten zoals hij of zij dat wil, terwijl een andere persoon zich op bepaalde plaatsen misschien eerder zal conformeren aan de maatschappelijke of ruimtelijke verwachtingen die hij of zij ervaart en dit ook niet problematisch zal vinden. Niet iedereen vindt het zichtbaar maken van zijn of haar homoseksualiteit in de openbare ruimte dus even belangrijk. Homoseksuelen kunnen dus niet als een homogene groep behandeld worden. Iedere persoon baseert zijn of haar handelen op een bepaalde individuele context. Er zijn echter ook meer algemene contexten die een rol zouden kunnen spelen bij het ontstaan van verschillen in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte.

Naast de begrippen zichtbaarheid en belang kan ook het begrip *openbare ruimte* op verschillende manieren ingevuld worden. Keuzenkamp, Kooiman en Van Lisdonk (2012) maken gebruik van een enquête, de zogenaamde Roze Vragenlijst, waarin op twee manieren een onderscheid is gemaakt tussen verschillende locaties in de openbare ruimte. Ten eerste worden plekken en situaties in de openbare ruimte onderscheiden waar of waarin homoseksuelen zich onveilig zouden kunnen voelen. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen “in de woonbuurt”, “in (hetero)cafés, clubs of restaurants”, “in (homo)cafés, clubs of restaurants”, “hand in hand met iemand van hetzelfde geslacht in de openbare ruimte” en “bij een evenement of festival voor homo-/biseksuelen” (p. 32). Ten tweede is er een onderscheid gemaakt tussen plaatsen waar negatieve ervaringen zouden kunnen plaatsvinden. De locaties die worden onderscheiden, zijn “op straat buiten de eigen woonbuurt”, “in eigen woonbuurt”, “openbaar vervoer”, “hetero-uitgaansgebied”, “homo-uitgaansgebied” en “ergens anders” (p. 35). Duidelijk wordt dat veel respondenten ‘ergens anders’ hebben geantwoord: “Er blijkt een grote groep te zijn die op een andere locatie te maken kreeg met homonegatieve bejegeningen dan de mogelijkheden die in de vragenlijst werden genoemd. Welke plaatsen dat zijn, is helaas niet bekend” (p. 35). Op basis van deze indelingen en de respons kan gesteld worden dat er verschillende (soorten) plaatsen en situaties onderscheiden kunnen worden en dat de voorgestelde indelingen niet uitputtend zijn. Het kan dus zinvol zijn om mensen zelf in te laten vullen welke plaatsen en situaties zij in de openbare ruimte onderscheiden. Dit is ook een reden om het begrip openbare ruimte niet verder te operationaliseren in het theoretisch kader van dit onderzoek.

Op basis van al deze overwegingen met betrekking tot bestaand onderzoek en de begrippen zichtbaarheid, belang en openbare ruimte is het interessant om vanuit het perspectief van homoseksuelen zelf en op een kwalitatieve manier te kijken naar hun belang van zichtbaarheid in

de openbare ruimte en ervaringen die hierop van invloed zouden kunnen zijn geweest. De casus die hiervoor gekozen is, is de stad Nijmegen. Deze keuze wordt toegelicht in paragraaf 1.6.

1.2 Doelstelling

Er is sprake van een praktijkgericht onderzoek. De bedoeling van het onderzoek is namelijk niet om een bestaande theorie te verbeteren of om een nieuw gedeelte van een theorie te ontwikkelen (Verschuren & Doorewaard, 2007, p. 38), maar om meer inzicht te krijgen in een meer praktisch probleem, namelijk het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen.

De doelstelling van het onderzoek luidt als volgt:

Het doel van dit onderzoek is het verkrijgen van inzicht in de variatie in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen met behulp van theorieën over spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop *door* het afnemen van narratieve interviews met homoseksuelen uit Nijmegen waarin aandacht wordt besteed aan de verschillende oorzaken voor variatie in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties en een analyse en interpretatie van deze interviews.

De genoemde theoretische perspectieven worden in hoofdstuk 2 toegelicht. De onderzoeksmethode wordt uitgewerkt in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 komen de data-analyse en -interpretatie aan bod.

1.3 Praktische en wetenschappelijke relevantie

Het is belangrijk dat een onderzoek zowel praktisch als wetenschappelijk relevant is. Hieronder wordt de relevantie van onderzoek naar het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen kort uitgelegd.

- *Praktische relevantie*

Onderzoek naar het belang van zichtbaarheid in de ruimte is praktisch relevant, omdat het verbeteren van het inzicht in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte wellicht tot aanbevelingen zou kunnen leiden om beter om te gaan met verschillende visies die homoseksuelen hebben op dit belang van zichtbaarheid. Het is bijvoorbeeld belangrijk om te kijken of homoseksuelen zich in de openbare ruimte aanpassen en of ze dit als vervelend ervaren,

zodat hier rekening mee gehouden kan worden in beleid ten aanzien van de openbare ruimte. Daarnaast kunnen op basis van het inzicht in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte aanbevelingen gedaan worden voor te voeren homo-lesbisch beleid.

- *Wetenschappelijke relevantie*

Het onderzoek is wetenschappelijk relevant, omdat er in de bestudeerde literatuur geen aandacht wordt besteed aan het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen. Er wordt in dit onderzoek vooral voortgebouwd op het onderzoek van Keuzenkamp, Kooiman en Van Lisdonk (2012), waarvan relevante delen zijn besproken in het projectkader. Hierin wordt wel aandacht besteed aan zichtbaarheid in de openbare ruimte, maar de persoonlijke context en het belang van zichtbaarheid worden niet besproken. Door de persoonlijke context en het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte in dit onderzoek centraal te stellen, kunnen er wellicht nieuwe inzichten verworven worden met betrekking tot (on)zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte en verschillende meningen die hierop betrekking hebben. Het onderzoek vormt dus wat betreft het onderwerp en de mogelijke uitkomsten een nuttige aanvulling op de bestaande literatuur. Daarnaast kan het onderzoek de basis vormen voor verder onderzoek.

1.4 Onderzoeksmodel

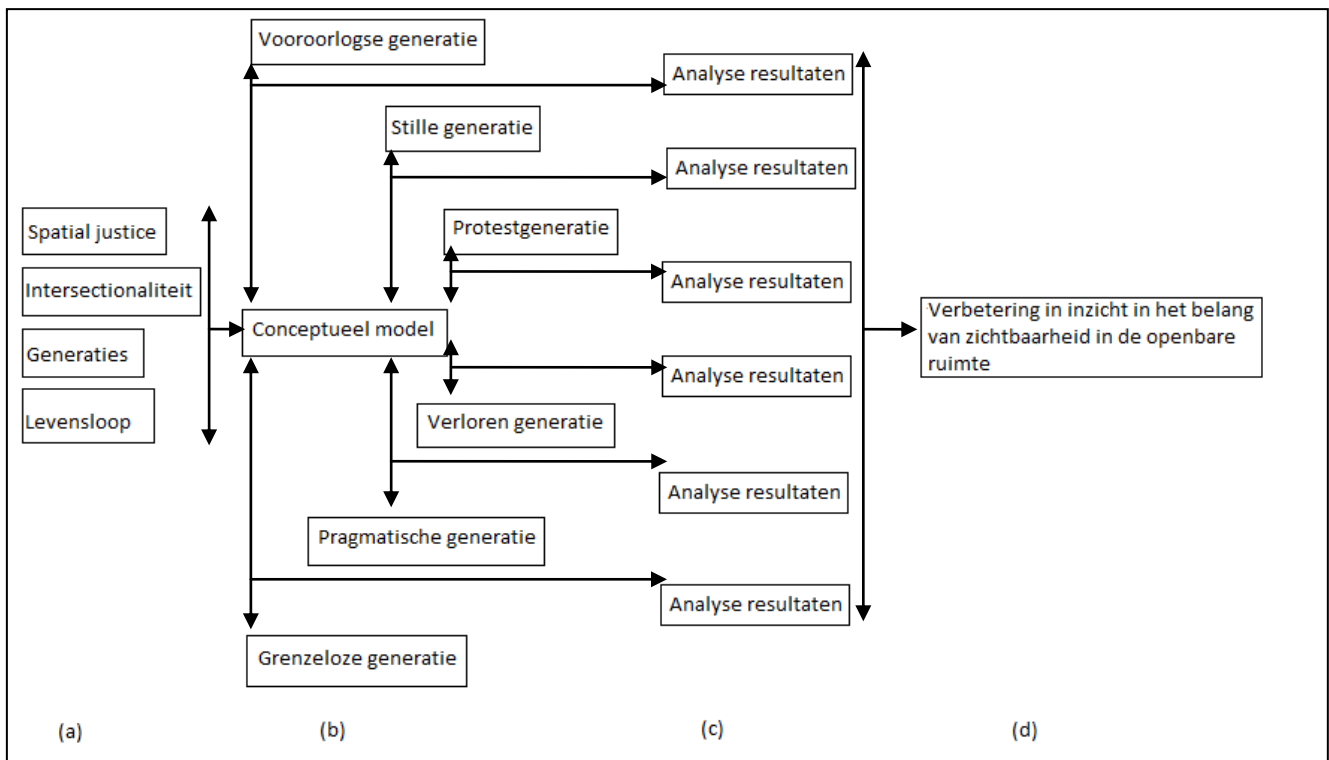
Met behulp van het boek 'Het ontwerpen van een onderzoek' van Verschuren en Doorewaard (2007) is een onderzoeksmodel opgesteld waarin gevisualiseerd wordt wat de bedoelingen zijn van dit onderzoek. Ten eerste zijn het onderzoeksdoel, de onderzoeksobjecten en de onderzoeksoptiek geïdentificeerd:

-Het *onderzoeksdoel* is het verkrijgen van inzicht in de variatie van het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte.

-De *onderzoeksobjecten* zijn homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen.

-De *onderzoeksoptiek* wordt gevormd door theorieën over spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop.

Vervolgens zijn deze facetten van het onderzoeksmodel ondergebracht in een schematische weergave die de relatie tussen de verschillende onderdelen weergeeft. Deze schematische weergave staat afgebeeld in figuur 1.1.

Figuur 1.1 Onderzoeksmodel

De verwoording van dit onderzoeksmodel ziet er als volgt uit:

(a) Een bestudering van literatuur over theorieën met betrekking tot spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop levert het conceptueel model, (b) met behulp waarvan de situatie van homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen kan worden bekeken. (c) De confrontatie van deze onderzoeksobjecten met het conceptueel model leidt tot analyseresultaten, die (d) een bijdrage leveren aan het verkrijgen van inzicht in de variatie van het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen.

Ad (a)

Eerst is literatuur bestudeerd over verschillende theoretische inzichten die bruikbaar zijn om het onderzoek naar het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen te structureren. De theorie over spatial justice zal hierbij, zoals zal blijken in het theoretisch kader in hoofdstuk 2, fungeren als beginpunt voor de rest van het onderzoek. Daarnaast zal blijken dat er een interessant verband bestaat tussen de bestudeerde theorieën over intersectionaliteit, generaties en levensloop.

Ad (b)

In het projectkader is al geconstateerd dat ieder individu zaken op een andere manier ervaart. Dit zou betekenen dat er in geen geval uitspraken kunnen worden gedaan over een bepaalde groep, in dit geval de 'groep' homoseksuelen. Om uitspraken die gedaan worden toch op een zekere manier te kunnen structureren, is ervoor gekozen om de groep homoseksuelen in te delen naar generaties. In het theoretisch kader wordt duidelijk waarom er gekozen is voor een dergelijke indeling.

Ad (c)

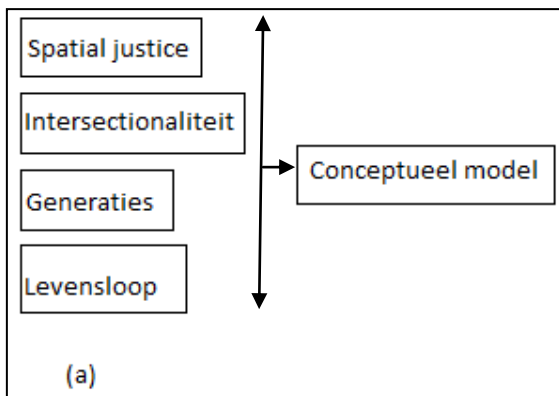
De confrontatie van de onderzoeksobjecten met het conceptueel model wordt, zoals is aangegeven in de doelstelling, uitgevoerd door het afnemen van narratieve interviews bij homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen. Deze narratieve interviews worden vervolgens geanalyseerd door het toekennen van bepaalde codes aan verschillende tekstdelen. Een uitleg over de gehanteerde methodologische inrichting wordt gegeven in hoofdstuk 3. De analyse en interpretatie van de interviews worden behandeld in hoofdstuk 4.

Ad (d)

Op basis van de analyse van de narratieve interviews en het koppelen van de resultaten aan de theorie is het de bedoeling om inzicht te krijgen in de verschillende ervaringen die homoseksuelen uit verschillende generaties hebben met betrekking tot het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte.

1.5 Vraagstelling

Voor het bepalen van de vraagstelling voor het onderzoek, is er gekozen voor de methode van het splitsen van het onderzoeksmodel, zoals deze beschreven wordt door Verschuren en Doorewaard (2007, p. 104- 110). Deze methode houdt "(...) de splitsing van het onderzoeksmodel in herkenbare onderdelen" (p. 104) in, die elk voorzien worden van een aparte vraag. Er is gekozen voor een splitsing van het onderzoeksmodel in twee delen. Deze splitsing leidt dus tot de formulering van twee deelvragen. De eerste deelvraag heeft betrekking op de theoretische inrichting, ook wel de onderzoeksoptiek, van het onderzoek (zie figuur 1.2).

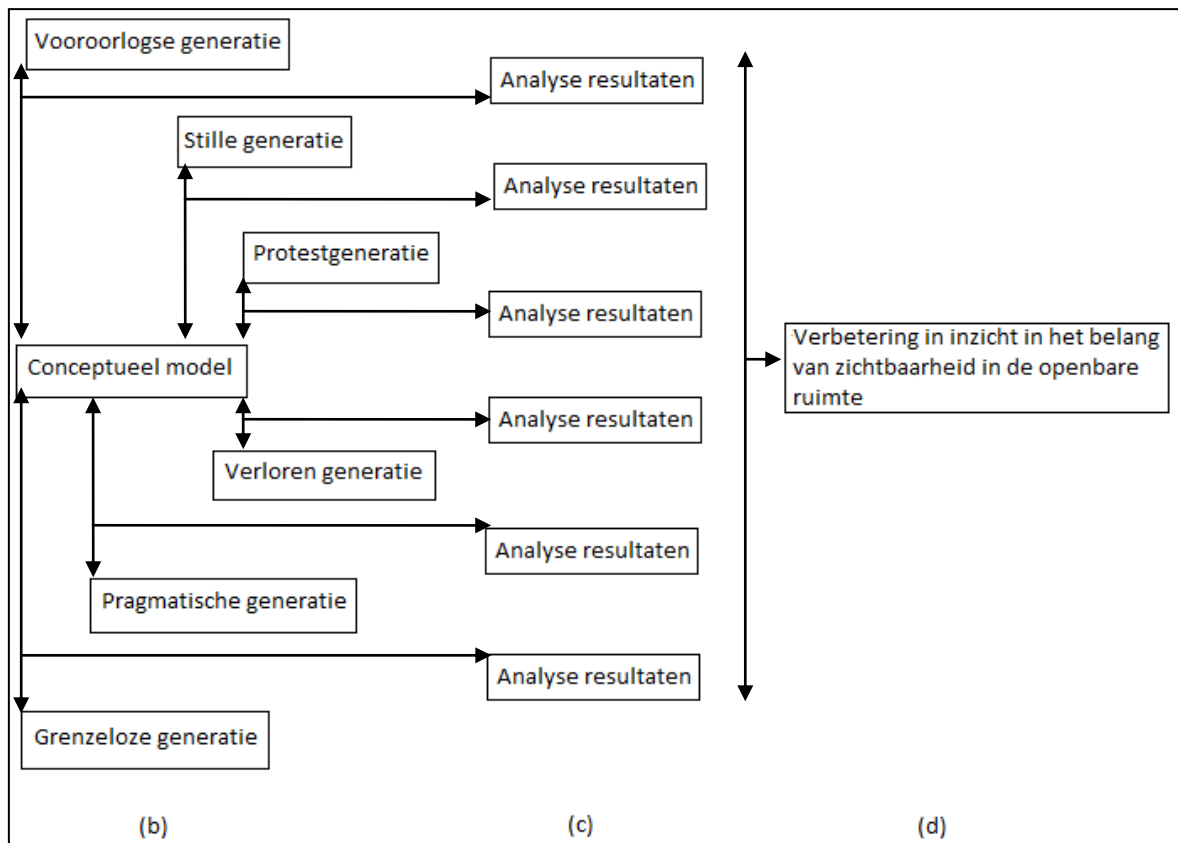
Figuur 1.2 Onderdeel onderzoeksmodel voor vraagstelling: onderzoeksoptiek

De eerste deelvraag luidt:

Welke theoretische inzichten met betrekking tot spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop kunnen een conceptueel model vormen dat bruikbaar is voor de analyse van het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen?

De eerste vraag wordt al zo goed mogelijk beantwoord in hoofdstuk 2, waarin het theoretisch kader en het conceptueel model behandeld worden.

De tweede deelvraag heeft betrekking op het deel van het onderzoeksmodel dat "(...) de analyse van de verzamelde gegevens" (p. 106) en een confrontatie tussen de verschillende analyseresultaten bevat (zie figuur 1.3). Deze analyse en confrontatie leiden tot het verkrijgen van inzicht in de variatie in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen.

Figuur 1.3 Onderdeel onderzoeksmodel voor vraagstelling: analyse en resultaat

De tweede deelvraag luidt:

Wat zijn de verschillende opvattingen over en inzichten in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte onder homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen die onderscheiden kunnen worden met behulp van theorieën met betrekking tot spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop?

1.6 Keuze voor Nijmegen als casus

Zoals duidelijk is geworden, is het de bedoeling om homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen te betrekken bij het onderzoek. De eerste reden om voor de stad Nijmegen te kiezen als ‘werkgebied’ voor het uitvoeren van het onderzoek, is een meer pragmatische: ik woon zelf in Nijmegen en ik kan dus veel tijd en geld besparen door niet naar elders te moeten reizen om bijvoorbeeld interviews af te nemen. De tweede reden om te kiezen voor Nijmegen is meer in lijn met het onderwerp van het onderzoek zelf. Nijmegen telt naar schatting tienduizend homoseksuelen (Gemeente Nijmegen, 2007, p. 5). De gemeente Nijmegen zet de stad neer als een “‘roze’ stad met een zeer actieve homobeweging en twintig jaar beleid en samenwerking met homo-organisaties (...)” (Gemeente Nijmegen, n.d.). Uit een notitie van de gemeente blijkt dat in de periode 2002-2005 één van de speerpunten het “bevorderen van de zichtbaarheid van

homoseksualiteit” (Gemeente Nijmegen, 2007, p. 6) was. Er worden initiatieven genoemd, waaronder de organisatie van de Roze Zaterdag in 2005, die bijgedragen hebben aan het verbeteren van de zichtbaarheid (p. 6). Daarnaast heeft de gemeente Nijmegen in de periode 2008-2011 beleid gevoerd dat specifiek toegespitst was op “het bevorderen van de tolerantie en de maatschappelijke acceptatie van seksuele diversiteit” (Gemeente Nijmegen, n.d.). Aangezien Nijmegen een actieve gemeente lijkt te zijn op het gebied van emancipatie van homoseksuelen, is het interessant om te kijken hoe homoseksuelen in Nijmegen het belang van zichtbaarheid ervaren. Mogelijk kunnen de gevonden inzichten eraan bijdragen dat de gemeente zich sterk blijft maken voor homo-emancipatie.

1.7 Leeswijzer

Deze scriptie bestaat uit vijf hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk betreft deze inleiding. In het tweede hoofdstuk wordt aandacht besteed aan theorieën over spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop. Daarnaast vindt in dit hoofdstuk een operationalisatie van verschillende kernbegrippen plaats. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 uiteengezet welke methodologische inrichting en eisen van toepassing zijn op dit onderzoek. In hoofdstuk 4 worden de analyse en interpretatie van het datamateriaal gepresenteerd. In hoofdstuk 5, tot slot, worden op basis van een koppeling tussen de theoretische inzichten en de data-analyse conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan. Daarnaast wordt er gereflecteerd op het onderzoeksproces, de onderzoeksmethode en de onderzoeksresultaten.

Hoofdstuk 2 Theoretisch kader: confrontatie tussen structuur en diversiteit

In dit hoofdstuk worden de theorieën die gebruikt worden in dit onderzoek uitgewerkt en worden de begrippen die van belang zijn voor het onderzoek geoperationaliseerd. Het theoretisch kader in paragraaf 2.1 bevat een uitwerking van de theorieën. In paragraaf 2.2 wordt met behulp van een conceptueel model aangegeven wat de relatie is tussen de verschillende theorieën en daarnaast wordt aangegeven hoe verschillende begrippen op basis van het geschetste projectkader en het theoretisch kader praktisch bruikbaar zijn.

2.1 Theoretisch kader

2.1.1 Spatial justice: denken in termen van ‘zwart’ en ‘wit’

Een interessante theorie die bruikbaar lijkt te zijn voor het onderzoek naar het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen, is de theorie met betrekking tot spatial justice. Een brede definitie van dit concept luidt als volgt:

(...) spatial (in)justice refers to an intentional and focused emphasis on the spatial and geographical aspects of justice and injustice. As a starting point, this involves the fair and equitable distribution in space of socially valued resources and the opportunities to use them. (Soja, 2008)

Soja (2010, p. 4) stelt dat er bij spatial justice sprake is van een zogenaamde sociaalruimtelijke dialectiek. Dit betekent dat de ruimtelijkheid van een onderwerp aan de ene kant sociale relaties en maatschappelijke ontwikkelingen vormgeeft en dat deze sociale processen aan de andere kant betekenis geven aan ruimtelijkheid. Dit houdt in dat “the spatiality of (in)justice (...) affects society and social life just as much as social processes shape the spatiality or specific geography of (in)justice” (p. 5). Deze sociaalruimtelijke dialectiek heeft in dit onderzoek een duidelijke verbinding met het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte: de (in)richting van de openbare ruimte kan het ervaren belang van zichtbaarheid en ook de mate van zichtbaarheid beïnvloeden, terwijl bepaalde belangen en een bepaalde mate van zichtbaarheid een zekere betekenis kunnen geven aan plekken in de openbare ruimte.

Volgens Soja zijn ruimte, historie en maatschappij drie zaken die elkaar wederzijds beïnvloeden en bepalen. Er is sprake van “three rather than two fundamental or ontological qualities of human existence, from which all knowledge follows: the social/societal, the

temporal/historical, and the spatial/geographical” (p. 70). Ruimte wordt niet langer gezien als een statische achtergrond voor historische en maatschappelijke gebeurtenissen, maar

(...) the geographies in which we live can have both positive and negative effects on our lives (...). This is a vitally important part of the new spatial consciousness, making us aware that the geographies in which we live can intensify and sustain our exploitation as workers, support oppressive forms of cultural and political domination based on race, gender and nationality, and aggravate all forms of discrimination and injustice. (...) we can act to change or reconfigure (...) [our geographies] to increase the positive or decrease the negative effects. (p. 19)

Hier wordt dus vooral de nadruk gelegd op de invloed die ruimte heeft op bepaalde sociale processen. Belangrijk is echter om op basis van de theorie van spatial justice te constateren dat ruimte en (het belang van) zichtbaarheid elkaar wederzijds lijken te kunnen beïnvloeden.

Samenvattend komt Soja tot de volgende uitspraken met betrekking tot spatial justice:

- justice and injustice are infused into the multiscalar geographies in which we live, from the intimacies of the household to the uneven development of the global economy;
- the socialized geographies of (in)justice significantly affect our lives, creating lasting structures of unevenly distributed advantage and disadvantage;
- these geographies and their effects can be changed through forms of social and political action. (p. 20)

Het concept spatial justice is dus toepasbaar op alle verschillende schaalniveaus, waaronder dus ook het niveau van de stad. Daarnaast wordt gesteld dat er vaststaande structuren van ongelijkheid bestaan, maar dat het wel mogelijk is om deze te veranderen.

De theorie over spatial justice is door Blidon (2011) verbonden aan theorie over erkenning en de plaats voor homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in de Franse maatschappij. Hierbij komt ook de zichtbaarheid van homoseksuelen aan bod. Er wordt gesteld dat er in de samenleving sprake is van heteronormativiteit, “(...) making one social group invisible by establishing a ‘natural’ [norm] (...)”. Daarnaast wordt gesteld dat homoseksuelen zich vaak anders opstellen om aan deze heteroseksuele norm te voldoen: “Lesbians and gays’ relations with public space are best summed up by invisibility, apart from a few exceptions in specific locations and at particular times of the year such as annual Gay Pride marches” (Blidon, 2011). Er wordt voor homoseksuelen over het algemeen gesteld dat zij onzichtbaar gemaakt worden en dat zij zich

conformeren aan deze onzichtbaarheid. “This self-censorship and these precautions taken by lesbians and gays raise the issue of access to public space and beyond, the question of the right to the city” (Lefebvre, in Blidon, 2011). Dit kan problemen opleveren, die door geografen bekeken kunnen worden:

The second reason we, as geographers who care for justice, are interested in the issue of sexual preferences, is that we are more than other social scientists concerned by the claim formulated by LGBT activists for a “place”, a “visibility”, a “right to the city”, that are not purely metaphorical: for them, this refers to the possibility of living without having to hide an aspect of their identities and practices, of being recognized as legitimate in public space, without being threatened with violence. (Hancock, 2011)

Hoewel het gemakkelijk is om te stellen dat de gehele groep homoseksuelen zich naar het vermeende onzichtbaar maken door de samenleving gaat gedragen, is het niet aannemelijk dat (on)zichtbaarheid in de openbare ruimte voor elke homoseksueel hetzelfde betekent en dat elke homoseksueel hier op een zelfde manier mee omgaat. De theorie van spatial justice is interessant omdat er in deze theorie geconstateerd wordt dat er structuren in de maatschappij bestaan die ervoor zorgen dat bepaalde groepen gemarginaliseerd zijn en/of worden. De theorie gaat er echter te sterk vanuit dat bepaalde groepen mensen, zoals de ‘groep’ homoseksuelen, altijd en in zijn geheel gemarginaliseerd worden. Er wordt geen rekening mee gehouden dat er binnen een ook grote verschillen kunnen bestaan. Om die reden is deze theorie voor dit onderzoek vooral geschikt als breder kader, waarbinnen gezocht moet worden naar een theorie die meer aandacht besteedt aan de mogelijke diversiteiten binnen een groep mensen.

2.1.2 Intersectionaliteit: denken in termen van diversiteit

Een theorie die meer aandacht besteedt aan diversiteit, is de theorie die betrekking heeft op intersectionaliteit. Het concept intersectionaliteit wordt gebruikt om te relatie tussen verschillende sociale categorieën, waaronder geslacht, ras en seksualiteit, te theoretiseren (Valentine, 2007, p. 10). Vincenten (2009) noemt intersectionaliteit ‘kruispuntdenken’, een begrip dat ontleend is aan een onderzoek van Wekker en Lutz uit 2001. Vincenten definieert dit kruispuntdenken als volgt:

Het kruispuntdenken gaat ervan uit dat iedereen zich bevindt op een aantal belangrijke ‘assen’ van maatschappelijke betekenisgeving, zoals sekse, etniciteit, seksuele voorkeur, leeftijd en klasse. Dit worden ook wel ‘diversiteitsfactoren’ genoemd: factoren die aangeven dat mensen onderling van elkaar verschillen. Deze diversiteitsfactoren hebben een invloed op de verschillende terreinen van het leven van mensen. (p. 7)

Ook Hopkins en Pain (2007) besteden aandacht aan het begrip intersectionaliteit. Zij definiëren dit, refererend aan Brah en Phoenix, als “the ways in which various markers of social difference – gender, class, race, (dis)ability, sexuality, age, and so on – intersect and interact” (p. 290). Verloo (2006), ten slotte, besteedt aandacht aan het onderscheid dat Crenshaw maakt tussen structurele en politieke intersectionaliteit. De eerste vorm

(...) occurs when inequalities and their intersections are directly relevant to the experiences of people in society. (...) It addresses the fact that heteronormativity is part and parcel of gender inequality, which [for example] means that the position of lesbians is very different from the position of heterosexual women. (p. 213)

Bij politieke intersectionaliteit draait het om de relevantie van politieke strategieën voor bepaalde ongelijkheden en hoe deze met elkaar kruisen. Voor dit onderzoek lijkt de eerste variant het meest geschikt, omdat het hier gaat over de invloed van ongelijkheden voor bepaalde mensen in de samenleving, in dit geval homoseksuelen in Nijmegen. Op basis van de bovenstaande definities heeft intersectionaliteit in dit onderzoek betrekking op verschillende factoren die kunnen zorgen voor een verdiepte mate van diversiteit binnen de groep homoseksuelen.

De verschillende diversiteitscategorieën hebben altijd een wisselwerking met elkaar: “although we may think of class, race and gender as different social structures, individual people experience them simultaneously” (p. 13). Daarnaast is het belangrijk om de categorieën niet te zien als sociaal en cultureel geconstrueerd, maar als onderdelen van identiteiten die niet stabiel zijn (West & Fenstermaker, in Valentine, 2007, p. 13). Er moet dus erkend worden dat de categorieën op een instabiele manier met elkaar samenhangen en dat individuen zelf actief betrokken zijn bij het vormgeven van de precieze samenhang tussen deze categorieën (Valentine, 2007, p. 14). Er is dus sprake van een erg complexe samenhang tussen verschillende sociale categorieën die bij elke persoon en in verschillende contexten anders is. De benadering legt dus de nadruk op “the complexity of and fluidity in the ways that identities are unmade as well as made, and undone as well as done” (p. 18).

De relatie tussen de verschillende sociale categorieën kan veranderen in ruimte en tijd: er is geen sprake van vaststaande identificatie of juist disidentificatie met een bepaalde relatie, maar van een voortdurend en onvoorspelbaar proces waarin de relaties steeds veranderen (Valentine, 2007, p. 18). De identiteit van een persoon of een groep mensen is dus voortdurend aan verandering onderhevig. Dit kan ook betekenen dat een respondent die nu op een bepaalde manier tegen zichtbaarheid in de openbare ruimte aankijkt het belang hiervan niet zijn of haar hele leven op een zelfde manier heeft ervaren of ingeschat.

Vanuit geografisch oogpunt is het interessant dat identiteit en ruimte elkaar wederzijds beïnvloeden: bepaalde identiteiten openbaren zich op bepaalde plaatsen en identiteiten structureren ruimte (p. 19). Dit kan gerelateerd worden aan de toepassing van de sociaal-ruimtelijke dialectiek die besproken is in paragraaf 2.1.1.

Valentine is verder van mening dat in de bestaande theoretisering van intersectionaliteit te veel wordt uitgegaan van het vermogen van individuen om hun eigen leven vorm te geven: er moet meer aandacht aan worden besteed dat het aannemen van bepaalde identiteiten afhangt van de tijd en de plaats. Het idee van tijd zal nadrukkelijk meegenomen worden in dit onderzoek en gecombineerd worden met de meer structurerende werking die uitgaat van het denken in generaties, zoals in paragraaf 2.1.3 duidelijk zal worden. Deze structurerende werking is echter, zoals zal blijken, vrij arbitrair en ook binnen generaties kunnen verschillen bestaan. Hopkins en Pain (2007) geven aan dat mensen van dezelfde leeftijd niet in alle gevallen hetzelfde ervaren: "Clearly, the ways in which age is lived out and encountered are likely to vary according to different markers of social difference; the everyday experiences of people belonging to particular age groups are diverse and heterogeneous" (p. 290). In het geval van dit onderzoek kan dus ook gesteld worden dat mensen die gezien hun leeftijd vallen binnen een zelfde generatie, niet per definitie hetzelfde denken over verschillende zaken. Dit gegeven leidt er dus ook toe dat er op basis van interviews met homoseksuelen die vallen binnen verschillende generaties geen algemene uitspraken gedaan kunnen worden over homoseksuelen binnen een bepaalde generatie, maar dat er hooguit voorzichtige uitspraken gedaan kunnen worden over verschillen en overeenkomsten.

Daarnaast moet de nadruk niet alleen liggen op de veranderlijkheid van identiteiten en de relaties tussen verschillende identiteiten, maar juist ook op het feit dat er in bepaalde ruimtes juist wel dominantie bestaat van een bepaalde sociale groep of identiteit:

Although our identities as individuals might be multiple and fluid, power operates in and through the spaces within which we live and move in systematic ways to generate hegemonic cultures that can exclude particular social groups such as women, Deaf people, lesbians, gay men, and so on. (p. 19)

Het concept intersectionaliteit is al gebruikt om verschillende factoren die homoseksuele ouderen beïnvloeden te duiden. Heaphy (2007) geeft aan dat er sprake is van materiële, relationele en culturele dynamieken die de verschillende levenservaringen van homoseksuele ouderen vorm geven. Meer expliciet betekent dit het volgende:

In exploring the implications of non-heterosexuality for experiences of ageing and later life, the concern must therefore be with the ways in which it intersects with other factors that influence the life course and produce distinctive *and* diverse experiences. The intersection of sexualities with gender, social class, ethnicity and the like are important. (p. 195)

Er bestaat dus een relatie tussen bepaalde intersecties van factoren en de levensloop van een individu.

Zoals blijkt uit deze verkenning van theorie met betrekking tot het concept intersectionaliteit, is het concept zeer bruikbaar om in plaats van alleen de overeenkomsten binnen een groep mensen, zoals de 'groep' homoseksuelen, juist ook de variatie van verschillende factoren per individu te onderzoeken. Er moet, met andere woorden, dus niet alleen naar een bepaalde algemene deler, in dit geval dezelfde seksuele geaardheid, maar juist ook naar andere factoren gekeken worden die kunnen zorgen voor verschillen binnen de groep. Het gevaar is wel dat de nadruk zo erg op diversiteit wordt gelegd, dat het onmogelijk is om uitspraken te doen. Om die reden is het belangrijk om een balans te vinden tussen het generaliseren van de gehele groep homoseksuelen in Nijmegen en het benadrukken dat iedereen zijn of haar eigen identiteit heeft. Een oplossing hiervoor is het veronderstellen van een onderscheid tussen homoseksuelen naar bepaalde generaties, met de kanttekening dat er ook binnen deze generaties, zoals die hieronder gedefinieerd worden, sprake is van grote variatie. Daarnaast wordt in dit onderzoek verondersteld dat een bepaalde seksuele identiteit, in dit geval homoseksualiteit, een bepaalde invloed heeft. Welke invloed dit is, kan dan weer variëren op basis van de intersecties waar een individu zich op bevindt.

2.1.3 Generatie-indelingen: een structurerend aspect

Het begrip generatie kan op verschillende manieren ingevuld worden. Dit betekent dat een eenduidige definitie van het begrip niet bestaat. Een mogelijke invulling is de "karakterisering van hele bevolkingsgroepen uit verschillende geboortejaren, zoals de vooroorlogse generatie of de generatie van de jaren zestig" (Van den Broek, Bronneman-Helmers & Veldheer, 2010, p. 11). Deze invulling wordt wel het maatschappelijke generatiebegrip genoemd. Dit begrip verschilt van het familiale generatiebegrip, waarbij het draait om "opeenvolgingen binnen families" (p. 11). De maatschappelijke invulling houdt een opeenvolging van "geboortecohorten in de samenleving" (p.11) in. Iedereen die binnen een bepaald geboortecohort geboren en opgegroeid is, ziet de wereld door overeenkomstige 'formatieve ervaringen' tijdens de adolescentie door een bepaalde bril die 'gekleurd' is door deze ervaringen in een beslissende fase van het leven (p. 21).

Dit idee past vooral binnen de generatietheorie van Karl Mannheim, die uitgebreid behandeld wordt door Ester, Diepstraten en Vinken (2010). Mannheim onderscheidt drie niveaus van generatiebegrip. Het eerste niveau is “de ‘generatielocatie’: een cluster van geboortecohorten die in dezelfde periode en binnen dezelfde sociaal-culturele ruimte zijn geboren” (p. 15-16). Het sociale aspect, het tijdsaspect en het ruimteaspect spelen dus een grote rol. Bij het tweede niveau, de ‘generatiesamenhang’, gaat het om mentale en sociale factoren. Dit houdt in dat het gaat om “(...) geboortecohorten die tijdens hun gelijktijdig verlopen formatieve periode bloot hebben gestaan aan dezelfde maatschappelijke veranderingen en zich op grond hiervan bewust zijn een gemeenschappelijk lot te dragen” (p. 16). Deze gemeenschappelijke gekleurde bril zou dus een blijvend effect hebben op de rest van het leven van individuen, waardoor er sprake is van identificatie met een bepaalde generatie (p. 16). Het derde en laatste niveau van generatiebegrip dat onderscheiden wordt, is het niveau van de ‘generatie-eenheden’. Dit zijn bepaalde groepen binnen een generatie “(...) die een generatie een duidelijk gezicht meegeven en vaak aan de basis liggen van de etiketten die op een generatie worden geplakt” (p. 17). Dit kunnen hele verschillende groepen zijn. Geconcludeerd wordt dat Mannheim niet op een biologische manier naar generaties kijkt: “generaties kunnen dus zeer wel verschillend van lengte zijn, al naar gelang de sociaal-culturele context waarbinnen generaties zich vormen” (p. 17).

De theorie van Mannheim is slechts één van de manieren om maatschappelijke generaties te benaderen. Van den Broek et al. (2010) vergelijken de theorie van Mannheim bijvoorbeeld met het generatie-idee van Becker:

Waar Mannheim de vorming van generaties als een mogelijkheid opvatte, die slechts onder bepaalde condities werkelijkheid zou worden, ziet Becker in generatievorming veeleer een wetmatigheid. (...) Volgens Becker (1992) groeiden opeenvolgende cohorten in Nederland onder dermate verschillende historische omstandigheden op, dat zich enkele blijvend van elkaar verschillende generaties vormden. (p. 24)

Er bestaat dus discussie over de mate waarin het mogelijk is om een duidelijk en eenduidig onderscheid te maken tussen verschillende generaties. Dit leidt ertoe dat er verschillende generatie-indelingen gemaakt worden. De indeling van Ester et al. (2010) telt drie generaties, waarbinnen oudere en jongere cohorten worden onderscheiden (p. 18-20):

1. Oorlogsgeneratie (geboortjaar 1910-1940): de oudste cohorten zijn gevormd door crisis- en oorlogservaring in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw. De jongere cohorten werden gevormd door de wederopbouw in de jaren vijftig van de vorige eeuw. De waarden die voor deze generatie belangrijk zijn, zijn: “(...) gerichtheid op financiële zekerheid, een hoog arbeidsethos,

afkeer van politiek extremisme en beklemtonen van soberheid, zuinigheid en trouw aan orde en gezag” (p. 18-19).

2. Babyboomgeneratie (geboortejaar (1940-1960): deze generatie is gevormd door een periode van grote welvaart in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw en door een ander waardenpatroon dan de oorlogsgeneratie: “(...) zelfontplooiing, democratisering, gelijkheid van macht en inkomen, individuele vrijheid en politiek engagement” (p. 20).

3. Keuzegeneratie (geboortejaar 1960-nu): kenmerkend voor deze generatie is “(...) de waarneming dat vooral sinds de jaren tachtig van jongeren verwacht wordt dat ze hun levensloop op hun eigen manier, volgens eigen keuzes, onder eigen verantwoordelijkheid en onder zelfregie invullen” (p. 20). Deze generatie is mogelijk ook op te delen in oudere en jongere cohorten: de oudste cohorten hadden last van de economische crisis in de jaren tachtig en de jongere cohorten zijn opgegroeid met computers en met het idee van hun ouders dat zelfontplooiing erg belangrijk is (p. 20).

De generatie-indeling van Van het Broek et al. (2010), bestaande uit zes generaties (waarvan de eerste vijf ontleend zijn aan Becker en de laatste ontleend is aan Spangenberg en Lampert), ziet er als volgt uit (p. 24):

1. Vooroorlogse generatie (geboortejaar 1910-1930): deze “(...) zou zijn getekend door de economische en politieke crises van de jaren dertig en door de daaropvolgende Tweede Wereldoorlog, en daarom sterk gericht zijn op economische zekerheid en op rust en orde, een streven dat tot uiting kwam in gezagsgetrouwheid en een sterk arbeidsethos”

2. Stille generatie (geboortejaar 1931-1940): deze “(...) groeide op tijdens de wederopbouw, die het aangereikte burgerlijke waardenpatroon bevestigde, maar ook meer kansen bood”.

3. Protestgeneratie (geboortejaar 1941-1955): deze “(...) kwam tot wasdom in een periode van ongekende welvaartsstijging, waardoor men vooral oog kreeg voor democratisering en individuele ontplooiing, die men desnoods door politiek protest op de agenda wilde krijgen. Het verschil met eerdere generaties gaat verder dan het politieke domein en omvat ook de seksuele revolutie, een verminderde oriëntatie op het gezin en grotere sensitiviteit voor de grenzen aan groei”.

4. Verloren generatie (geboortejaar 1956-1970): “(...) de vooruitzichten van deze generatie waren minder florissant; toch zouden de protestgeneratie en de verloren generatie weinig in oriëntaties van elkaar verschillen”.

5. Pragmatische generatie (geboortejaar 1970-1985): is “(...) getekend door de no-nonsense tijdgeest van de jaren tachtig”.

6. Grenzeloze generatie (geboren na 1985): is “(...) sterker gefocust op uiterlijkheden en consumptie dan op welzijn van zichzelf en anderen”.

Opvallend is dat er duidelijke overeenkomsten zijn tussen beide generatie-indelingen. Er bestaat dus een zekere overeenstemming over de indeling. Het lijkt echter nog steeds zeer wel mogelijk om voor andere indelingen te kiezen. Zo zouden er bij een andere indeling, naar bijvoorbeeld tieners, twintigers, dertigers enzovoorts, waarschijnlijk ook al verschillen waarneembaar kunnen zijn tussen bijvoorbeeld de twintigers en de dertigers. Er wordt hier echter voor gekozen om de indeling zoals die in Van den Broek et al. (2010) is aangedragen, aan te houden. De redenen hiervoor zijn dat deze indeling duidelijk onderscheid maakt tussen verschillende generaties en dat de indeling ‘verfijnder’ is dan de indeling die is gemaakt door Ester et al.

Ook bij een duidelijk indeling moet rekening gehouden worden met een wisselwerking tussen de verschillende generaties. Scherpe grenzen kunnen, zoals hierboven uitgelegd is, niet gemakkelijk getrokken worden en generaties kunnen niet zonder meer los van elkaar benaderd worden. Hopkins en Pain (2007) spreken in dit kader van intergenerationaliteit. Dit betekent dat er sprake is van relaties en interacties tussen verschillende generationele groepen (p. 288). De identiteit van individuen en groepen wordt deels bepaald door generationele verschillen en overeenkomsten. “These identities are not fixed but dynamic, affected by the relations between different age groups or generations which may vary” (Bytheway; Edmunds & Turner, in Hopkins & Pain, 2007, p. 288-289). Er is dus sprake van dynamische identiteiten en van dynamische interacties en relaties tussen de verschillende generaties.

Hoewel er dus ook over het begrip generatie verschillende ideeën bestaan en zelfs de vraag gesteld kan worden of er wel groepen onderscheiden kunnen worden die tot een bepaalde generatie behoren, wordt er hier vanuit gegaan dat dit wel mogelijk is. De scheiding tussen verschillende generaties is enigszins kunstmatig en deze roept ook vragen op, maar het gaat in deze bachelorscriptie te ver om ook aandacht te besteden aan al deze vragen. De reeds besproken intersectionaliteit die kenmerkend is voor het individu zorgt voor een erg grote variatie, die het trekken van conclusies over bepaalde groepen al haast onmogelijk maakt. Door de generaties wel als redelijk vaststaande ‘eenheden’ te beschouwen, wordt er een soort basisvariabele gecreëerd die een deel van de variatie in ervaringen met betrekking tot het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte al bekijkt vanuit de tijd waarin een bepaald persoon is opgegroeid. Wel kan eventueel aandacht besteed worden aan gedachten die individuen uit een bepaalde generatie hebben over mensen uit een andere generatie, om zo recht te doen aan de dynamiek die intergenerationaliteit met zich meebrengt. In het onderzoek spelen dus twee

‘vaststaande variabelen’ een rol: de generatie waartoe iemand gezien zijn of haar geboortjaar gerekend kan worden en de seksuele geaardheid van een individu.

2.1.4 Levensloop: een koppeling met intersectionaliteit en generaties

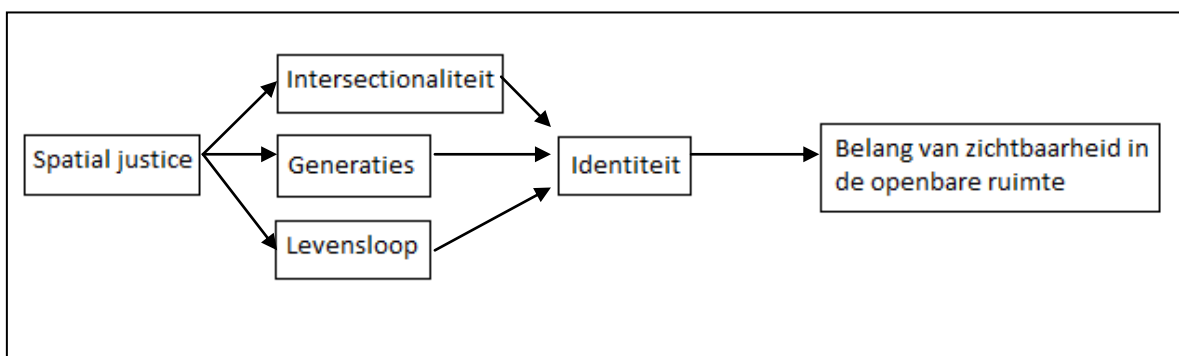
Een laatste begrip dat in relatie tot dit onderzoek bruikbaar lijkt, is het concept levensloop. Er is al kort aangegeven dat dit gerelateerd kan worden aan intersectionaliteit, maar een duidelijke uitleg ontbreekt nog. Deze uitleg wordt gegeven door Hopkins en Pain (2007): “A lifecourse approach involves recognition that, rather than following fixed and predictable life stages, we live dynamic and varied lifecourses which have, themselves, different situated meanings” (p. 290). Zij ontleen een interessante uitspraak over de levensloop aan Hockey en James (in Hopkins & Pain, 2007), die de levensloop zien “as a way of envisaging the passage of lifetime less as the mechanical turning of a wheel and more as the unpredictable flow of a river” (p. 290). Er kan dus gesteld worden dat een leven niet in vastgestelde fases in te delen is, maar dat er sprake is van een onvoorspelbare en dynamische levensloop. Hieraan kan het idee gekoppeld worden dat iedereen op verschillende momenten te maken krijgt met ervaringen die invloed zouden kunnen hebben op, in het geval van dit onderzoek, het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte. Ook deze ervaringen en invloeden zijn niet vaststaand, wat ervoor zorgt dat het bovenstaande begrip van levensloop verbonden kan worden aan de begrippen intergenerationaliteit en, zoals gezegd, intersectionaliteit:

Experiences of lifecourse transitions are also constantly changing (Arnett 2004). (...) Here intergenerational and intersectional geographies come together, as familial relations and tensions as well as the range of markers of social difference influence and demarcate people’s experiences of the lifecourse. (Hopkins & Pain, 2007, p. 291)

Hoewel er door Hopkins en Pain bedoeld wordt op familiale generaties die een wisselwerking met elkaar hebben, is deze uitspraak ook toepasbaar op maatschappelijke intergenerationaliteit, aangezien hierboven is uitgelegd dat deze intergenerationaliteit ook invloed heeft op de identiteit van mensen en dus op het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte. Er kan dus gesteld worden dat de ervaringen die mensen hebben tijdens hun levensloop beïnvloed worden door verschillende factoren zoals die onderscheiden worden binnen de theorie over intersectionaliteit en daarnaast door relaties binnen en tussen generaties.

2.2 Conceptueel model en operationalisatie

Om een goed inzicht te krijgen in de relatie tussen de verschillende concepten die in de vorige paragraaf zijn uitgewerkt, is het zinvol om deze te visualiseren in een conceptueel model dat aangeeft “hoe bepaalde verschijnselen in de werkelijkheid verband met elkaar houden” (Verschuren & Doorewaard, 2007, p. 280). In het model spelen afhankelijke, onafhankelijke en interveniërende variabelen een rol. De afhankelijke variabele is *het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte*, de onafhankelijke variabele is *spatial justice* en de interveniërende variabelen zijn *generatie*, *levensloop*, *intersectionaliteit* en *identiteit*. In figuur 2.1 staat een conceptueel model afgebeeld dat het verband tussen de verschillende begrippen weergeeft.

Figuur 2.1 Conceptueel model

De structurerende werking van het concept *spatial justice* wordt verondersteld als kader te dienen voor de verschillende zaken die zorgen voor diversiteit binnen de groep homoseksuelen. Er bestaat geen duidelijk causaal verband tussen het concept *spatial justice* en de concepten *generatie*, *levensloop* en *intersectionaliteit*, maar het begrip is aan het begin van het conceptueel model geplaatst om te laten zien dat het een aanleiding vormt voor verdere verkenning van theorieën die meer aandacht schenken aan diversiteit. De eerste drie pijlen geven dan ook geen causaal verband weer. De generatie waartoe een individu behoort, zijn of haar specifieke levensloop en de intersectie van diversiteitsfactoren waarop dit individu zich bevindt, hebben alle invloed op hoe een persoon is en op hoe deze persoon zich gedraagt en dus op de identiteit van deze persoon. De identiteit van een persoon bepaalt vervolgens hoe hij of zij het belang van zichtbaarheid in de ruimte ervaart. De overige pijlen in figuur 2.1 geven dus wel causale verbanden weer.

De operationalisatie van de verschillende begrippen wordt hier, als aanvulling op het projectkader en het theoretisch kader, kort weergegeven. Het concept *spatial justice* wordt als breder kader gezien waarin betoogd wordt dat bepaalde groepen in zijn geheel gemarginaliseerd dan wel

voorgetrokken worden. Aangezien beargumenteerd is dat dit beeld niet lijkt te kloppen als er gekeken wordt naar ervaringen met betrekking tot (het belang van) zichtbaarheid in de ruimte, zijn vervolgens theorieën behandeld die de nadruk leggen op de diversiteit binnen groepen mensen. *Intersectionaliteit* houdt de, eventueel een bepaalde positie versterkende, relatie in tussen verschillende factoren, zoals leeftijd, geslacht, ras en seksuele voorkeur. In dit onderzoek is de seksuele voorkeur een gegeven in de mogelijke intersecties, doordat er specifiek aandacht besteed wordt aan homoseksuelen. Het begrip *levensloop* duidt op een specifieke manier waarop verschillende gebeurtenissen elkaar afwisselen in het leven van een individu. In de vorige paragraaf is al duidelijk gemaakt dat het begrip *generatie* zes verschillende ‘vormen’ aan kan nemen: iemand kan behoren tot de vooroorlogse generatie, de stille generatie, de protestgeneratie, de verloren generatie, de pragmatische generatie of de grenzeloze generatie, zoals deze ingedeeld zijn door Van het Broek et al. (2010). Deze generatie-indeling heeft, zoals duidelijk is geworden, ook een duidelijke structurerende functie. De *identiteit* van iemand houdt vervolgens, op basis van de verkenning van de theorie over intersectionaliteit, generaties en levensloop, het geheel aan gedragingen, meningen en ervaringen in die specifiek zijn voor deze persoon. Tot slot is al in het projectkader duidelijk gemaakt dat niet voor iemand bepaald kan worden hoe het *belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte* eruit ziet en wat zichtbaarheid in de openbare ruimte precies inhoudt. Er is bewust gekozen de ruimte niet verder in te perken, omdat daarmee mogelijk al een te bepalende keuze zou kunnen worden gemaakt voor de respondenten. Zij kunnen dus zelf plekken aanduiden die voor hen een bepaalde betekenis hebben.

Hoofdstuk 3 Methodologie

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de methodologische inrichting van dit onderzoek. In paragraaf 3.1 gekeken naar de onderzoeksstrategie, waarbij extra aandacht wordt besteed aan narratief onderzoek (subparagraaf 3.1.1), de eisen aan narratief onderzoek (subparagraaf 3.1.2) en de eisen aan onderzoek met betrekking tot intersectionaliteit (subparagraaf 3.1.3). In paragraaf 3.2 wordt gekeken naar het onderzoeksmateriaal. In subparagraaf 3.2.1 wordt ingegaan op de selectie van de respondenten. In paragraaf 3.3 wordt tot slot verantwoord welke methode is gebruikt voor de analyse en de interpretatie van de onderzoeksresultaten.

3.1 Onderzoeksstrategie

In Verschuren en Doorewaard (2007) worden verschillende onderzoeksstrategieën genoemd en beschreven. In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van bureauonderzoek (het zoeken en verwerken van literatuur) en een casestudy als onderzoeksstrategieën. Een casestudy is volgens Verschuren en Doorewaard “(...) een onderzoek waarbij de onderzoeker probeert om een diepgaand en integraal inzicht te krijgen in één of enkele tijdruimtelijk begrensde objecten of processen” (p. 183).

De kenmerken van een casestudy die Verschuren en Doorewaard (2007) onderscheiden, zijn zeer van toepassing op dit onderzoek (p. 184-186). Er is sprake van een klein aantal onderzoekseenheden: een aantal homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen zal diepgaand benaderd worden. Dit houdt in dat er veel aandacht wordt besteed aan de ervaringen van enkele personen, in plaats van relatief oppervlakkige aandacht aan de ervaringen van een grotere groep respondenten. Dit betekent ook dat de gekozen aanpak arbeidsintensief is: het zal per persoon relatief veel tijd kosten om de benodigde diepgang te bereiken. Er wordt dus nadruk gelegd op diepgang in plaats van op breedte. Daarnaast zal er sprake zijn van een holistische benadering, wat ertoe leidt dat kwalitatieve gegevens en methoden van onderzoek gebruikt zullen worden. Ook is het bij een casestudy van belang om de casus in de eigen omgeving te bestuderen. Tot slot geeft McCall (in Valentine, 2007) aan dat het uitvoeren van een casestudy de beste manier is

(...) of empirically researching the complexity of the way that the intersections of categories are experienced in subject's everyday lives. (...) This approach means looking at, for example, accounts of the multiple, shifting and simultaneous ways that self and other are represented, the way that individuals identify and disidentify with other groups,

how one category is used to differentiate another in specific contexts, and how particular identities become salient or foregrounded at particular moments. (p. 14-15)

Een casestudy is dus zeer geschikt voor een onderzoek dat gebruik maakt van het concept intersectionaliteit. Hieronder wordt toegelicht op welke manier binnen deze casestudy narratieve interviews kunnen worden afgenomen en aan welke criteria dit onderzoek moet voldoen.

3.1.1 Narratief onderzoek

Zoals duidelijk is geworden, draait het in dit onderzoek om de ervaringen van homoseksuelen in Nijmegen met betrekking tot het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte. Het is duidelijk dat een kwalitatieve benadering om verschillende redenen bruikbaar is in dit onderzoek. Ten eerste is het de bedoeling om diepgang te bereiken. Daarom wordt een klein aantal respondenten uitgebreid geïnterviewd. Daarnaast gaat het in dit onderzoek over diversiteit in ervaringen. Deze diversiteit kan het beste blootgelegd worden door mensen zelf te laten vertellen over hun ervaringen. Daarom is het verstandig om de respondenten op een zo open mogelijke manier te benaderen en te bevragen. Om deze twee redenen is het gebruik van een kwalitatieve, en daarbinnen een narratieve, 'verhalende', benadering voor de hand liggend. Creswell (2007) onderschrijft dat narratief onderzoek bruikbaar is voor het vatten van persoonlijke ervaringen: "Narrative research is best for capturing the detailed stories or life experiences of a single life or lives of a small number of individuals" (p. 55). De narratieve benadering kan op verschillende manieren gedefinieerd en ingevuld worden. Czarniawska (2004) verwoordt dit op een duidelijke manier: "(...) everything is a narrative or at least can be treated as one. Usually, however, a narrative is understood as a spoken or written text giving an account of an event/action or series of events/actions, chronologically connected" (p. 17). In dit onderzoek wordt dit gangbare begrip toegepast in de vorm van narratieve interviews. Dit betekent dat gesproken tekst omgezet zal worden in geschreven tekst, die vervolgens geanalyseerd zal worden.

Creswell (2007) neemt de definitie van Czarniawska over en geeft daarnaast aan dat er veel verschillende typen narratieve onderzoeken bestaan, waaronder biografisch onderzoek en onderzoek dat gebruik maakt van levensverhalen (p. 55). De vorm die Denzin (in Creswell, 2007, p. 55) onderscheidt, lijkt het meest aan te sluiten bij de vorm die in dit onderzoek nodig is. Deze wordt "personal experience story" genoemd, wat "a narrative study of an individual's personal experience found in single or multiple episodes, private situations, or communal folklore" (p. 55) is. Deze vorm lijkt goed bruikbaar, omdat het de bedoeling is om inzicht te krijgen in de ervaringen gericht op een bepaald onderwerp, namelijk het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte.

Binnen de narratieve methode kunnen er verschillende manieren onderscheiden worden om de verhalen van respondenten te verkrijgen. In dit onderzoek zullen deze verhalen, zoals hiervoor duidelijk is geworden, verworven worden door het afnemen van interviews. In Flick (2009) worden verschillende elementen van een narratief interview onderscheiden. Belangrijk is om het interview te beginnen met een “generative narrative question” (Rieman en Schütze, in Flick, 2009, p. 177). Deze moet gericht zijn op het onderwerp van het onderzoek, zodat de respondent zijn of haar verhaal hierop afstemt. Vervolgens is het belangrijk om meer diepgang te bereiken in delen van het verhaal die nog onvoldoende duidelijk zijn (Flick, 2009, p. 177-178). Tot slot kunnen er vragen gesteld worden aan een respondent die ervoor zorgen dat “(...)the interviewees are taken as experts and theoreticians of themselves” (p. 178). Op basis van deze inzichten is een interviewgide opgesteld waarin een algemene narratieve vraag de basis vormt en waarin aanvullende vragen en onderwerpen opgenomen zijn, die gebruikt kunnen worden om meer diepgang en duidelijkheid te verkrijgen. Ter inspiratie is gekeken naar de opbouw van de topiclijst zoals die gebruikt is in het onderzoek ‘Zoenen is gevaarlijk’ van Felten en Schuyf (2011, p. 89-90). Daarnaast is gebruik gemaakt van gegevens uit het hoofdstuk ‘Veilig over straat?’ uit het onderzoek ‘Niet te ver uit de kast’ (Keuzenkamp, Kooiman & Van Lisdonk, 2012, p. 30-41). Tot slot is er rekening gehouden met de hieronder gestelde eisen aan narratief onderzoek en onderzoek naar intersectionaliteit. De interviewgide is opgenomen in bijlage A.

3.1.2 Eisen aan narratief onderzoek

Belangrijk bij elk onderzoek, zo ook narratief onderzoek, is dat het onderzoek aan een aantal eisen voldoet. Narratief onderzoek resulteert in interpretaties (Ashworth, in Dormans, 2008, p. 35) die niet vaststaan en “since the making of interpretations is not about discovering the truth, it is important to justify your interpretations” (Rose, in Dormans, 2008, p. 35).

Dormans (2008) geeft aan dat er verschillende criteria en technieken zijn voor kwalitatief onderzoek die duidelijk moeten maken hoe het onderzoek in elkaar zit: “The criteria and techniques can primarily help to create more transparency and clarity in the research practice” (p. 36). De criteria die Dormans onderscheidt voor de betrouwbaarheid en de validiteit van een onderzoek, welke ontleend zijn aan Lincoln en Guba, zijn “credibility, transferability, dependability and confirmability” (p. 36). Andere indelingen van criteria zijn ook mogelijk, maar het gaat te ver om die mogelijkheden in dit kader te bespreken.

Credibility “relates to how the reconstruction of the researchers fits the realities and views the participants express in the process of inquiry” (Oka & Shaw, in Dormans, 2008, p. 36). Het is dus van belang dat de ervaringen van de respondenten op een juiste manier worden gereconstrueerd. *Transferability* betekent dat het resultaat representatief moet zijn, wat inhoudt

dat “what was found in one context by a piece of qualitative research is applicable to another context” (Oka & Shaw, in Dormans, 2008, p. 37). Bij deze representativiteit gaat het om “(...)the credibility of the argument and the validity of the findings” (Dormans, 2008, p. 37). De ideeën van Polkinghorne (2007) over de validiteit van narratief onderzoek sluiten bij deze uitspraak van Dormans aan. Polkinghorne beschouwt validiteit als de geloofwaardigheid van een uitspraak (p. 474). Belangrijk aan zijn idee van validiteit is dat “it is a function of intersubjective judgement” (p. 474): “the validity issue about the evidence of assembled texts is about how well they are understood to express the actual meaning experienced by the participants” (p. 480). Dit laatste sluit aan bij de hierboven gegeven betekenis van *credibility*. Het gaat erom dat de argumentatie van bepaalde bevindingen duidelijk is en dat deze dus geloofwaardig gepresenteerd worden.

In narrative research, the concern is clarification of what the storied text is intended to represent. Are the assembled texts understood to reflect their author’s lifeworld? Are they the product of a researcher-author interaction and represent a co-construction? Are they distorted memories or projections about past events and happenings? For the reader to make an informed judgment about claims resting on the textual evidence, narrative researchers need to spell out their understandings of the nature of their collected evidence. (p. 479)

Belangrijk is dus dat de narratieve interviews en de analyse hiervan resulteren in een interpretatie die onderbouwd is met duidelijke argumenten, waardoor zowel de validiteit als de betrouwbaarheid van het onderzoek gewaarborgd wordt.

Naast *credibility* en *transferability* zijn *dependability* en *confirmability* belangrijk voor de betrouwbaarheid van kwalitatief onderzoek. “Dependability refers to the repeatability of research findings and their accessibility to other researchers; that is, it is concerned with whether another researcher under the same circumstances would make the same observations leading to the same set of conclusions” (Davies, in Dormans, 2008, p. 38). Dormans (2008) merkt op dat het exact herhalen van kwalitatief onderzoek moeilijk is en dat het bij dit type onderzoek vooral belangrijk is variatie in resultaten inzichtelijk gemaakt wordt (p. 38). *Confirmability*, tot slot, “(...) refers to the degree to which findings are determined by the respondents and the conditions of inquiry, not by the biases, motivations, interests or perspectives of the inquirer” (p. 38). Een bepaalde houding van de interviewer zou er namelijk voor kunnen zorgen dat een respondent andere antwoorden geeft dan hij of zij zou doen wanneer de interviewer zich neutraal op zou stellen.

Uit de verkenning van mogelijke eisen aan kwalitatief onderzoek voor het waarborgen van de betrouwbaarheid en validiteit is gebleken dat bij de uitvoer van een dergelijk onderzoek en bij

de analyse van de data met verschillende zaken rekening moet worden gehouden om tot resultaten te komen die wetenschappelijk aanvaardbaar zijn.

3.1.3 Eisen aan onderzoek naar intersectionaliteit

Naast eisen aan kwalitatief onderzoek in het algemeen die ook gelden voor narratief onderzoek in het bijzonder, is het van belang om te kijken naar mogelijke methodologische valkuilen bij onderzoek naar intersectionaliteit. Bowleg (2008) besteedt aandacht deze methodologische uitdagingen. Zij geeft aan dat het van belang is om goed te kijken naar de manier waarop de interviewvragen verwoord worden, omdat deze veel invloed kan hebben op de antwoorden die verkregen worden (p. 314). Er worden op basis van eerder onderzoek naar intersectionaliteit drie lessen onderscheiden: “(...) (1) ask an additive question, get an additive answer, (2) the problem of attempting to measure intersectionality through addition; and (3) ask precisely what you want to know” (p. 314). De eerste les leert onderzoekers dat er geen vragen gesteld moeten worden die impliceren “that participants’ identities could be ranked” (p. 314). Het is ook niet verstandig om te proberen intersectionaliteit te meten door verschillende identiteiten bij elkaar op te tellen: “Even if a respondent asks an interviewee to disaggregate identities, it seems advisable for the interviewer not to do so, but to instead invite the interviewee to discuss her identities and experiences however they best resonate with her” (p. 315). Anders kan de vraag resulteren in een additief antwoord, wat inhoudt dat respondenten verschillende identiteitscategorieën rangschikken naar de invloed die deze hebben op hun identiteit (p. 315-316). Tot slot is het belangrijk om de vraag duidelijk te stellen, maar de respondent niet al richting een bepaald antwoord te leiden (p. 315). De vragen moeten dus duidelijk op gericht zijn op het verkrijgen van een intersectioneel en niet een additief antwoord (p. 316).

Bowleg (2008) besteedt ook aandacht aan de manier waarop data in onderzoek naar intersectionaliteit geanalyseerd kunnen worden. Dit is niet altijd gemakkelijk, omdat de antwoorden niet altijd expliciet op een bepaalde intersectionaliteit duiden (p. 317). Om de diversiteitsfactoren toch aan de oppervlakte te krijgen, is het nodig om de data op een additieve manier te analyseren: “(...) isolating the meaning of each identity is an essential analytical step to understanding intersectionality in qualitative research. Thus, the researcher must analyze each structural inequality separately, as well as simultaneously” (p. 319). Een additieve manier van analyseren kan, in tegenstelling tot een additieve manier van vragen, dus moeilijk voorkomen worden en deze manier kan zelfs een belangrijke stap zijn in het proces van data-analyse. Bowleg noemt als analysemethode het coderen van de data (p. 319).

Een laatste stap bij het doen van onderzoek naar intersectionaliteit is het interpreteren van de bevindingen. Hierbij is het erg belangrijk om te kijken naar “the context of sociohistorical

and structural inequality” (Bowleg, 2009, p. 321). Deze context wordt in dit onderzoek onder andere gevormd door de gehanteerde generatie-indeling. Daarnaast is het “the interpretative task for the intersectionality analyst to make explicit the often implicit experiences of intersectionality, even when the participants do not express the connections” (p. 322).

Er zijn dus veel verschillende zaken waar rekening mee moet worden gehouden bij narratief onderzoek en onderzoek naar intersectionaliteit. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de toepassing van deze methodologische eisen in dit onderzoek.

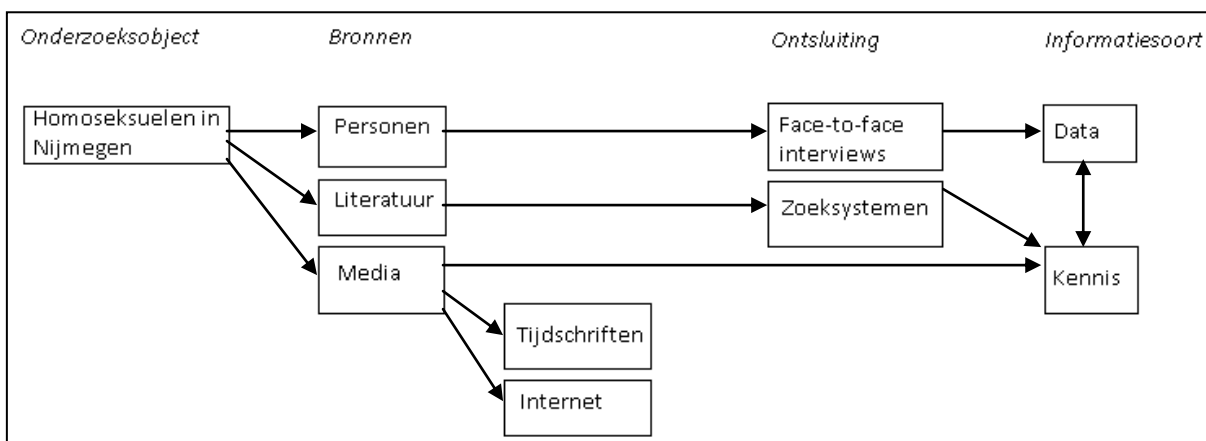
3.2 Onderzoeksmateriaal

Met behulp van Verschuren en Doorewaard (2007) kan tot een beargumenteerde keuze gekomen worden van het onderzoeksmateriaal dat nodig is voor dit onderzoek. Er zijn verschillende soorten onderzoeksmateriaal nodig om de doelstelling te bereiken en de deelvragen te beantwoorden. De onderzoeksobjecten die in dit onderzoek bestudeerd worden, zijn homoseksuelen die tot verschillende generaties behoren. De bronnen die met betrekking tot deze onderzoeksobjecten bestudeerd worden, moeten data, ofwel gegevens, verschaffen over het object. Deze worden ook wel databronnen genoemd (p. 215). Het gaat hierbij om “(...) zaken als ervaringen en gedragingen, meningen en opvattingen, gevoelens en belevingen” (p. 215). Daarnaast zijn ook kennisbronnen belangrijk, omdat het de bedoeling is om de empirie te koppelen aan bestaande theorieën.

Als databron zijn in dit onderzoek personen erg belangrijk. Deze personen moeten fungeren als respondenten, wat inhoudt dat ze informatie over zichzelf geven (Verschuren & Doorewaard, 2007, p. 217). Het is dus de bedoeling homoseksuelen uit verschillende generaties te interviewen om zo de relevante data over henzelf te verzamelen. Zij weten namelijk zelf het beste hoe ze bepaalde gebeurtenissen ervaren hebben. Naast personen als databron, zullen media en literatuur gebruikt worden als kennisbron.

Per deelvraag (zie paragraaf 1.5) verschilt de nadruk die wordt gelegd op een bepaald type onderzoeksmateriaal. Voor de beantwoording van de eerste deelvraag is als bronnenmateriaal literatuur over de genoemde theoretische inzichten gebruikt. Daarnaast zijn media, zoals tijdschriften en internet, nuttig gebleken om extra kennis te vergaren. Het materiaal is ontsloten met behulp van zoeksystemen (Verschuren & Doorewaard, 2007, p. 239). De tweede deelvraag kan beantwoord worden door personen (bronnen) te spreken aan de hand van een face-to-face interview (manier van ontsluiting). De personen die geïnterviewd zullen worden, zijn homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen (soort bronnen). Het is de bedoeling om per generatie minstens twee personen te interviewen. Daarnaast vindt ter beantwoording van de tweede deelvraag een confrontatie tussen de verschillende data- en kennisbronnen plaats. De

verhouding tussen de verschillende zaken die hierboven behandeld zijn, wordt weergegeven in figuur 3.1. De pijlen laten de relatie tussen de verschillende aspecten van het onderzoeksmateriaal zien. Ze laten zien welke bronnen nodig zijn om kennis en data te verkrijgen in relatie tot het onderzoeksobject, hoe de bronnen ontsloten kunnen worden en tot welke informatiesoort verschillende typen bronnen leiden. De laatste pijl laat zien dat de verschillende informatiebronnen uiteindelijk met elkaar geconfronteerd worden.

Figuur 3.1 Onderzoeksmateriaal

3.2.1 Selectie van respondenten

Zoals duidelijk is geworden, is het in het kader van dit onderzoek de bedoeling om homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen te interviewen. Creswell (2007) geeft aan dat bij narratief onderzoek "(...) one needs to find one or more individuals to study, individuals who are accessible, willing to provide information, and distinctive for their accomplishments and ordinariness or who shed light on a specific phenomenon or issue to be explored" (p. 119). Er zijn verschillende criteria voor het selecteren van individuen. Bij kwalitatief onderzoek wordt er gebruik gemaakt van "purposeful sampling", wat inhoudt dat "the inquirer selects individuals and sites for study because they can purposefully inform an understanding of the research problem and central phenomenon in the study" (p. 125).

Er is in dit onderzoek gekozen om belangenorganisaties voor homoseksuelen in Nijmegen, namelijk het COC Nijmegen en de homojongerenorganisatie Dito!, te benaderen met de vraag welke mensen geïnteresseerd zouden kunnen zijn in het optreden als respondent. De kans is groot dat mensen die zijn aangesloten bij dergelijke organisaties, die zich onder andere sterk maken voor het vergroten van de zichtbaarheid van homoseksualiteit, meer belang hechten aan zichtbaarheid in de openbare ruimte dan mensen die hier niet bij aangesloten zijn. Door alleen mensen te benaderen via het COC Nijmegen en Dito! kan dus een eenzijdig beeld ontstaan van

het belang dat homoseksuelen hechten aan zichtbaarheid in de openbare ruimte. Aangezien het hier een onderzoek betreft waarvoor relatief weinig tijd en geld beschikbaar is, lijkt deze bias in dit onderzoek onoplosbaar. Er is dus sprake van een manier van selecteren die in Creswell (2007) 'convenience' genoemd wordt. Deze manier "saves time, money, and effort, but at the expense of information and credibility" (p. 127). Hoewel er sprake kan zijn van informatieverlies, is ervoor gekozen om het COC Nijmegen en Dito! een e-mail te sturen waarin gevraagd is of het mogelijk is om via deze organisaties respondenten te benaderen. Deze e-mail is opgenomen in bijlage B.

3.3 Methode van analyse en interpretatie van onderzoeksresultaten

Na de fase van dataverzameling zijn belangrijke volgende stappen in het onderzoek het analyseren van de onderzoeksresultaten en het interpreteren van de analyses. Er zijn verschillende manieren om de verkregen data te analyseren. Creswell (2007) geeft aan dat "the data collected in a narrative study need to be analyzed for the story they have to tell, a chronology of unfolding events, and turning points or epiphanies" (p. 155). Er worden verschillende stappen onderscheiden in het proces van data-analyse en -weergave. Eerst moeten er bestanden gecreëerd worden (p. 156). Dit is in dit onderzoek gedaan door de afgenomen interviews op te nemen en vervolgens uit te typen. Er is dus een transcript gemaakt van elk interview. Het centrale deel van elk interview, vanaf de algemene narratieve vraag tot het bedanken door de interviewer, is zo woordelijk mogelijk uitgewerkt om zo min mogelijk informatie verloren te laten gaan. Als leidraad is hierbij gebruik gemaakt van de transcriptiemethode zoals deze wordt weergegeven door Flick (2009, p. 301). Op verschillende punten is hiervan afgeweken omwille van de leesbaarheid van de transcripten. De volledige transcripten zijn niet opgenomen in deze scriptie. Wel zijn er uitspraken uit de interviews opgenomen. Hierbij is ervoor gekozen om, waar nodig, de zinnen beter lopend te maken, zonder dat dit leidt tot informatieverlies of tot de toevoeging van informatie.

Na de stap van het creëren van bestanden volgt een stap waarin de volgende drie zaken gedaan moeten worden: "Read through text, make margin notes, form initial codes" (Creswell, 2007, p. 156). Daarna is het de bedoeling "[to] describe the story or objective set of experiences and place it in a chronology" (p. 156). Deze stap lijkt vooral nuttig te zijn om de zaken in de levensloop van respondenten die interessant zijn in relatie tot het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte op een rijtje te zetten. Vervolgens begint een fase van het classificeren van de informatie: "Identify stories", "Locate epiphanies" en "Identify contextual materials". Tot slot moet de informatie geïnterpreteerd worden (p. 157), waarbij er een verbinding moet worden gemaakt tussen de gebruikte theorieën en het empirische materiaal.

Over de beste manier van het coderen van de data kan gediscussieerd worden. Dit kan op een meer inductieve en op een meer deductieve manier gedaan worden (Van Staa & Evers, 2010, p. 8-11). Een voorbeeld van een inductieve manier van coderen is de methode van Grounded Theory, welke “het vanaf de grond opbouwen van een theorie aan de hand van empirische gegevens” inhoudt (p. 8). “Hierbij is er sprake van een open onderzoeksvraag en worden de begrippen in deze onderzoeksvraag niet vooraf gedefinieerd of geoperationaliseerd” (p. 8). Verschuren en Doorewaard (2007) zeggen hierover:

In deze bij uitstek kwalitatieve onderzoeksbenadering ontstaat een theorie of een theoretisch concept langzaam maar zeker *tijdens* het onderzoek. De onderzoeker begint dus niet met een uitgewerkte theorie die vervolgens wordt getoetst. Zij of hij begeeft zich als het ware als een ontdekkingsreiziger op pad. (p. 192)

Bij de methode van Grounded Theory wordt er gebruik gemaakt van drie stappen van coderen (open, axiaal en selectief), waarbij er eerst ‘dicht bij de empirie’ gecodeerd wordt en waarbij er steeds abstracter gecodeerd wordt (Van Staa & Evers, 2010, p. 9).

De methode van Grounded Theory lijkt in het kader van dit onderzoek niet het meest geschikt te zijn, aangezien er vooral uitgegaan wordt van een vooraf gesteld theoretisch kader. Hieruit zou afgeleid kunnen worden dat een deductieve methode meer van toepassing is op dit onderzoek. Hierbij gaat het om “(...) het organiseren van data in categorieën gerelateerd aan het theoretisch kader en de onderzoeksvragen die zijn opgesteld” (LeComte & Schensul, in Van Staa & Evers, 2010, p. 9). Als gekeken wordt naar het theoretisch kader en de onderzoeksvraag, wordt duidelijk dat er bepaalde categorieën geformuleerd kunnen worden die bruikbaar zijn om de verzamelde data te organiseren. Er wordt echter ook duidelijk dat *zichtbaarheid in de openbare ruimte* en het *belang* hiervan nog niet geoperationaliseerd zijn. Om die reden is ervoor gekozen om een combinatie van de inductieve en de deductieve methode van data-analyse toe te passen. Dit houdt in dat voorafgaand aan de analyse categorieën worden geformuleerd op basis van het theoretisch kader en de onderzoeksvragen. Met deze categorieën wordt rekening gehouden bij het toekennen van initiële codes aan onderdelen van de tekst. Vervolgens worden deze codes ondergebracht bij verschillende nieuwe categorieën. Er wordt dus enerzijds naar de data gekeken vanuit het theoretisch kader en dus vanuit een bepaalde systematiek en anderzijds met een open blik, die weer leidt tot een nieuwe systematiek. Dit betekent dat er sprake is van een wisselwerking tussen een deductieve en een inductieve methode van analyseren. Van Staa en Evers (2010) geven aan dat dit een logische werkwijze is voor veel kwalitatief onderzoek: “De opdracht om grote hoeveelheden, meest ongestructureerde data te organiseren op een

systematische wijze vraagt zowel om structuur (opgebouwd uit theoretische noties en raamwerken die op deductieve wijze zijn geconstrueerd) als om flexibiliteit (het verkennen van de data met een open geest, dat wil zeggen inductief zonder voorop gezette categorieën)” (p. 10). In hoofdstuk 4 wordt deze denkwijze nader uitgewerkt en toegepast.

Hoofdstuk 4 Onderzoeksresultaten

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de resultaten van dit onderzoek. In paragraaf 4.1 wordt gekeken naar de toepassing van de eerder gestelde methodologische eisen aan narratief onderzoek en onderzoek naar intersectionaliteit. In paragraaf 4.2 wordt uiteengezet hoe het benaderen van respondenten is verlopen en wat opvallend is aan de respondenten. In paragraaf 4.3 wordt ingegaan op de categorieën en codes waarmee de data systematisch geanalyseerd zijn. In paragraaf 4.4 wordt aandacht besteed aan de invulling van (on)zichtbaarheid in de openbare ruimte. In paragraaf 4.5 wordt gekeken naar de verschillende opvattingen die naar voren komen over het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte. In de twee subparagrafen van paragraaf 4.5 wordt tot slot gekeken hoe dit belang beïnvloed wordt door bepaalde diversiteitsfactoren, de levensloop en generaties.

4.1 Toepassing van methodologische eisen

In paragraaf 3.1 zijn verschillende eisen aan narratief onderzoek en onderzoek naar intersectionaliteit behandeld. Hier wordt toegelicht in hoeverre in dit onderzoek is voldaan aan deze eisen.

Wanneer wordt gekeken naar de eisen aan narratief onderzoek, kan geconcludeerd worden dat er is voldaan aan de eis van *credibility*, aangezien het gelukt is om de ervaringen van de respondenten, voor zover dit van belang zijn voor het onderwerp van dit onderzoek, te reconstrueren. Daarnaast is het ook gelukt om narratieve *transferability* te bereiken, aangezien de interpretatie is onderbouwd met duidelijke argumenten. Ook aan de eis van kwalitatieve *dependability* is voldaan, omdat inzichtelijk is gemaakt dat het exact herhalen van dit onderzoek door verschillende biases moeilijk te realiseren is. Het bleek moeilijker te zijn om te voldoen aan de eis van *confirmability*, aangezien het de interviewer niet altijd gelukt is om de respondenten volledig objectief te benaderen. Dit kan geleid hebben tot ‘gekleurde’ antwoorden. Het is duidelijk geworden dat het, zeker bij het voor het eerst uitvoeren van een narratief onderzoek, moeilijk is om de respondenten op een volledig open manier te benaderen. De uitspraak ‘oefening baart kunst’ is hier dus zeker van toepassing. Wel kan gesteld worden dat de interviewgide goed bruikbaar bleek te zijn voor de doeleinden van dit onderzoek. Hoewel verschillende respondenten in eerste instantie aangaven de algemene narratieve vraag wel erg breed te vinden, bleek deze toch geschikt om, weliswaar met behulp van aanvullende vragen en soms ook voorbeelden, een duidelijk antwoord te verkrijgen.

Wanneer vervolgens gekeken wordt naar de eisen aan onderzoek naar intersectionaliteit, valt op dat er goed rekening is gehouden met de aandachtspunten die naar voren zijn gekomen

uit eerder onderzoek naar intersectionaliteit. Er zijn geen additieve vragen gesteld en er is tijdens het analyseproces niet geprobeerd om verschillende diversiteitsfactoren bij elkaar op te tellen. Het bleek wel moeilijk te zijn om door te vragen op de mogelijke invloeden van bepaalde diversiteitsfactoren. Daardoor is er wellicht minder aandacht besteed aan de invloed van intersectionaliteit dan mogelijk was geweest. Ook hiervoor geldt dat beginnersonzekerheid en onbekendheid met bepaalde methoden en technieken een rol kunnen hebben gespeeld.

4.2 Respondenten: selectie en opvallendheden

In subparagraaf 3.2.1 is al ingegaan op de mogelijke invloeden die het benaderen van respondenten via belangenorganisaties voor homoseksuelen zou kunnen hebben op de resultaten van dit onderzoek. Hoewel uiteindelijk niet alle respondenten gevonden zijn via een van de belangenorganisaties, maar sommige respondenten met behulp van de zogenaamde 'sneeuwbalmethode', waarbij mensen zijn benaderd die voorgesteld werden door andere respondenten, is gebleken dat de verwachting van een aanwezige bias juist bleek te zijn. De respondenten zijn zonder uitzondering weleens betrokken geweest bij acties voor zichtbaarheid. Daarnaast zijn de respondenten zonder uitzondering hoger opgeleid (HBO of WO). Ook hebben veel respondenten nu geen religieuze overtuiging, maar wel een katholieke achtergrond en zijn de respondenten en hun ouders overwegend in Nederland geboren.

Uiteindelijk is het gelukt om zestien potentiële respondenten te werven voor het onderzoek. Hiervan zijn er vijftien daadwerkelijk geïnterviewd. Er was helaas te weinig tijd om de laatste potentiële respondent ook te interviewen. In bijlage B staat een overzicht van de respondenten en de algemene gegevens die aan hen gevraagd zijn. Het was de keuze van de respondenten zelf om met hun voor- en achternaam, met alleen hun voornaam of met een pseudoniem genoemd te worden in deze scriptie. Opvallend is dat er niemand geïnterviewd is die tot de vooroorlogse generatie. Het bleek onhaalbaar te zijn om binnen het korte tijdsbestek dat beschikbaar was ook geschikte mensen te vinden die geboren zijn tussen 1910 en 1930. Verschillende respondenten hebben ook aangegeven dat het erg moeilijk zou worden om deze te vinden. Uiteindelijk is er dus voor gekozen om deze generatie uit het onderzoek te schrappen. Verder is het opvallend dat er zowel uit de stille generatie als uit de verloren generatie alleen maar mannen geïnterviewd zijn. Dit lijkt te berusten op toeval.

4.3 Gehanteerde categorieën en codes: de combinatie van analysemethoden in de praktijk

Zoals in paragraaf 3.3 is uitgelegd, zijn er verschillende categorieën en codes gebruikt waarmee de transcripten van de afgenomen interviews geanalyseerd zijn. Aan het begin van het analyseproces zijn er om te beginnen enkele initiële categorieën geformuleerd waarmee de belangrijkste bevindingen uit het theoretisch kader gedekt zouden kunnen worden. Hierbij zijn ook mogelijke initiële codes geformuleerd. Dit eerste raamwerk is ondergebracht in tabel 4.1.

Initiële categorieën	Initiële codes
-Intersectionaliteit	-Leeftijd (generatie) -‘Functie’ -Rol homoseksualiteit -Rol geloof -Rol opleidingsniveau
-Levensloop	-Kindertijd -Adolescentie -Later leven -Keerpunt
-Generatie	-Kenmerk eigen generatie -Kenmerk andere generatie -Intergenerationaliteit -Stille generatie -Protestgeneratie -Verloren generatie -Pragmatische generatie -Grenzeloze generatie
-Identiteit	-Geen initiële codes
-Openbare ruimte	-Geen initiële codes
-Zichtbaarheid	-Geen initiële codes
-Belang van zichtbaarheid	-Geen initiële codes

Tabel 4.1 Initiële categorieën en codes

Zoals duidelijk wordt bij de bestudering van tabel 4.1, zijn er niet voor alle initiële categorieën ook initiële codes geformuleerd. De reden hiervoor is dat de categorieën waarvoor dit niet gebeurd is, nog niet nader geoperationaliseerd zijn en er dus met een zo open mogelijke blik naar de data moet worden gekeken. Bij de andere categorieën is een open blik ook belangrijk, maar hierover zijn in het theoretisch kader al verdergaande ideeën gevormd.

Na de eerste stap van het formuleren van categorieën en codes is daadwerkelijk begonnen met het grondig bekijken van de data met behulp van het programma ATLAS.ti. Hierbij zijn de initiële categorieën en codes gebruikt als leidraad, maar is er ook bewust met een hele

open blik gekeken naar de transcripten van de interviews. Hierbij is dus geprobeerd om zo dicht mogelijk te blijven bij dat wat er gezegd wordt. Dit heeft in veel verschillende codes geresulteerd, waarmee geprobeerd is om het gezegde zo letterlijk mogelijk te vatten. De codes hebben dus de functie om overzicht te krijgen over wat er gezegd wordt.

Vervolgens is geprobeerd om deze codes onder te brengen bij de verschillende initiële categorieën. Er zijn dus een soort ‘families’ van codes gecreëerd om de veelheid aan codes te ordenen. Deze ‘families’ zijn kort samengevat in tabel 4.2. Op basis van de data-analyse zijn nieuwe categorieën gevormd die deels overeenkomen met de initiële categorieën, maar door het analyseproces zijn er ook deels nieuwe inzichten naar voren gekomen, waardoor een enigszins gewijzigde indeling is ontstaan. Het bleek het meest overzichtelijk te zijn om alleen een indeling te maken naar categorieën die te maken hebben met de belangrijkste theoretische begrippen die in dit onderzoek centraal staan. ‘Identiteit’, ‘zichtbaarheid’ en ‘openbare ruimte’ zijn niet langer aparte categorieën. Codes die te maken hebben met identiteit zijn ondergebracht bij de categorieën ‘levensloop’, ‘generatie’ en ‘intersectionaliteit’. De categorieën ‘zichtbaarheid’ en ‘openbare ruimte’ zijn gecombineerd tot de categorie ‘(on)zichtbaarheid in de openbare ruimte’.

Na de stappen van coderen en categoriseren is met behulp van de filterfunctie in ATLAS.ti gekeken naar de codes per categorie. De meest opvallende zaken zijn vervolgens op een rijtje gezet. Het resultaat van dit proces staat beschreven in de paragrafen 4.4 en 4.5.

Naast het iteratieve proces van categoriseren en coderen zijn er uitspraken uit de interviews in een apart bestand opgeschreven die bruikbaar zouden kunnen zijn om de resultaten van de data-analyse te ondersteunen. Een deel van deze uitspraken is gebruikt om de onderzoeksresultaten te illustreren en te onderbouwen.

Categorieën ('families' van codes)	Aantal codes	Voorbeelden codes
(On)zichtbaarheid in de openbare ruimte	445	- Actiegroepen - Bewust hand vastpakken - COC - Roze Zaterdag - Roze Woensdag tijdens de Vierdaagse
Belang van zichtbaarheid	217	- Hand in hand actie gaat te ver - Normaal is gek genoeg - Openheid is fijn - Trouwen als statement - Zelfbelang actievoeren
Levensloop	604	- Houding omgeving positief - Kindertijd - Adolescentie - Keerpunt - Isolement
Generatie	128	- Stille generatie - Protestgeneratie - Verloren generatie - Pragmatische generatie - Grenzeloze generatie
Intersectionaliteit	86	- Intersectionaliteit - Hoogopgeleiden - Identiteitsbeleving - Karakterverschillen - Rol leeftijd

Tabel 4.2 Categorieën en voorbeelden van codes

4.4 (On)zichtbaarheid in de openbare ruimte

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan zichtbaarheid en onzichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte. Uit de verschillende interviews blijkt dat zichtbaarheid en onzichtbaarheid in de openbare ruimte allerlei verschillende vormen aan kunnen nemen, die ingedeeld kunnen worden in verschillende categorieën. Hier worden vormen en voorbeelden besproken, die genoemd zijn tijdens de gesprekken. Voor zowel deze als de volgende paragraaf geldt dat er een selectie van voorbeelden behandeld wordt die een goed beeld geeft van de analyseresultaten, maar die niet uitputtend is.

Ten eerste worden er verschillende locaties in Nijmegen onderscheiden die zichtbaar bedoeld zijn voor homoseksuelen. Er bestaan bijvoorbeeld speciale cafés voor homoseksuelen, waarvan het bekendste en meest genoemde voorbeeld in Nijmegen café Mets is. Daarnaast is er in Nijmegen onder andere een homo-ontmoetingsplaats in het Hunnerpark (afbeelding 4.1). Ook is er een afdeling in de openbare bibliotheek met een lesbisch archief. Een belangrijke locatie was Villa Lila, “meer dan 25 jaar (...) hét sociaal-cultureel centrum voor ho/le/bi Nijmegen” (www.villalila.nl). In maart 2011 is het pand verkocht (http://www.villalila.nl/2_www/menu.asp). Ook was er vroeger een documentatiecentrum dat niet langer bestaat. Enkele locaties die bijdroegen aan de zichtbaarheid van homoseksuelen in Nijmegen zijn dus verdwenen.

Afbeelding 4.1 Hunnerpark Nijmegen

Bron: nl.wikipedia.org

Ten tweede worden er verschillende acties en activiteiten georganiseerd om de zichtbaarheid van homoseksualiteit te vergroten. Dit wordt in Nijmegen vooral gedaan door het COC Nijmegen en de homojongerenorganisatie Dito!. Zo wordt er elk jaar op 4 mei tijdens de dodenherdenking een

krans gelegd namens de homobeweging. Daarnaast noemen verschillende respondenten voorbeelden van ludieke acties om de zichtbaarheid van homoseksualiteit te vergroten. Zo organiseert het COC Nijmegen jaarlijks een hand in hand actie in Nijmegen of omgeving, waarbij het de bedoeling is dat zoveel mogelijk mensen met iemand van hetzelfde geslacht hand in hand lopen. Een ander Nijmeegs voorbeeld, dat door Clem Bongers (1939) en Jac Splinter (1960) genoemd wordt, is een 1 aprilgrap waarbij gesuggereerd werd dat alle plaatsnaamborden in Nijmegen zouden worden vervangen door een roze bord met de tekst 'Nijmegen oudste Roze stad van Nederland' (afbeelding 4.2).

Afbeelding 4.2 Nijmegen oudste roze stad van Nederland Foto: Stef Verstraaten

Ook worden er verschillende activiteiten georganiseerd. Nijmeegse voorbeelden die genoemd worden, zijn de Roze Woensdag tijdens de Vierdaagse, de Roze Meimaand (zie afbeelding 4.3), waaronder ook de Roze Week op de campus van de Radboud Universiteit valt, en de week van de seksuele diversiteit op de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN). Ook kent Nijmegen een adviescommissie homo-lesbisch beleid, die de gemeente adviseert over zaken die te maken hebben met homoseksualiteit. Meer algemene voorbeelden van activiteiten voor het bevorderen van de zichtbaarheid van homoseksualiteit zijn de Gay Pride in Amsterdam en de Roze Zaterdag die elk jaar georganiseerd wordt in een andere stad in Nederland. Daarnaast zijn er nog andere initiatieven voor het bevorderen van de zichtbaarheid van homoseksualiteit: vanuit het COC wordt er op middelbare scholen voorlichting gegeven over homoseksualiteit en er bestaat een initiatief voor zogenaamde Gay-Straight Alliances op middelbare scholen, om te laten zien dat je kunt zijn wie je bent (www.gaystraightalliance.nl). Vanuit het COC worden er ook zogenaamde Roze Lopers uitgereikt aan zorginstellingen voor ouderen die aandacht besteden aan homoseksualiteit (www.rozezorg.nl).

Afbeelding 4.3 Roze Meimaand Straatfeest

Bron: nijmegen.nieuws.nl

Naast deze acties en activiteiten worden er ook meer persoonlijke uitingen van zichtbaarheid genoemd. Een vaak genoemd voorbeeld is het tonen van affectie in het openbaar, bijvoorbeeld zoenen of hand in hand lopen. Jeroen Romeijn (1990) vertelt bijvoorbeeld dat hij bewust kiest voor hand in hand lopen om zichtbaar te zijn en geeft ook aan dat hij hiermee geen negatieve ervaringen heeft:

(...) ik heb ook wel eens gewoon (...) een paar keer met jongens hand in hand door zowel Arnhem als Nijmegen gelopen om half twaalf 's avonds door het centrum en dan merk je niks. Er kijken ook geen mensen om of er wordt gewoon niks raars over gedaan.
(persoonlijke communicatie, 7 mei, 2012)

Oot (1949) zegt over dit soort zichtbaarheid: “(...) als ik een relatie zou hebben, zou ik ook arm in arm of hand in hand lopen als ik dat zou willen. Dus, geen probleem” (persoonlijke communicatie, 20 april, 2012). Daarnaast wordt zichtbaarheid geassocieerd met het open zijn over de eigen homoseksualiteit, wat het vertellen over homoseksualiteit aan ouders, vrienden of anderen in kan houden. “Ik probeer daar ook altijd best wel open over te zijn, of vaak als het dan over mijn ex gaat, dat ik dan bewust het heb over zij (...)” (Ilse (1984), persoonlijke communicatie, 1 mei, 2012). Een bijzondere vorm van persoonlijke zichtbaarheid wordt genoemd door Clem Bongers (1939):

(...) en toen ben ik eigenlijk vooral begonnen met theater spelen bij een homotheatergroep. Die heb ik mee opgericht. De mannen van Daarnet heette die en die heeft 25 jaar bestaan. En dat is eigenlijk een van de eerste dingen geweest van, wat doe

je, dan maak je dus stukken over homoseksualiteit en die speel je in de openbare ruimte (...). (persoonlijke communicatie, 17 april, 2012)

Daarnaast kan het hebben van kinderen als lesbisch of homoseksueel stel ook zorgen voor een bepaalde mate van zichtbaarheid.

We waren niet het eerste stel in Nijmegen (...) met kinderen, maar we waren wel een van de eerdere. En (...) toen de oudste heel klein was, zijn we in een lesbische moedergroep gegaan met zeven stellen en daar gingen we ook mee uit en dan kwamen we ook met de kinderen op straat en we gingen met zeven stellen in een huisje zitten en naar de speeltuin en naar het zwembad enzo, dus ja, ook op een bepaalde manier zichtbaarheid. En met twee vrouwen en kinderen gewoon boodschappen gaan doen, dat is ook zichtbaarheid. En daar werd toen op een bepaalde manier nog wel apart naar gekeken. (Oot (1949), persoonlijke communicatie, 20 april, 2012)

Joost Schneiders-Evers (1958) noemt zowel het vaderschap als trouwen als uitingen van zichtbaarheid:

(...) mijn partner en ik, wij zijn 25 jaar samen en getrouwd tien jaar geleden. Ik denk dat ik dat onder andere heb gedaan ook om die zichtbaarheid. Ook om (...) een daad stellen als het ware. Hier zijn wij en dat is het en jaren daarvoor ook hebben we dat gedaan met het krijgen van een dochter via een draagmoeder en het dan op school zijn(...). Het niet zozeer presenteren, niet heel actief, maar wel er duidelijk zijn. (...) neerzetten door er wel over te praten of [op] mensen in te gaan als ze erom vroegen. Het even aan te stippen als het ergens nodig is, in een vergadering, in een klas, noem maar op. Dus [aan] die zichtbaarheid hebben we in die zin zelf wel wat (...) gedaan en dan in een wat specialere context, want zo vaak komt en kwam dat niet voor. (persoonlijke communicatie, 18 mei, 2012)

Er kunnen dus veel verschillende vormen en uitingen van zichtbaarheid in de openbare ruimte onderscheiden worden.

De keerzijde van zichtbaarheid is onzichtbaarheid. Helm de Laat (1954) spreekt zich bijvoorbeeld uit over de fysieke onzichtbaarheid van homoseksualiteit in Nederland in het algemeen en Nijmegen in het bijzonder: "Je ziet nooit een sculptuur (...) [dat] homoseksualiteit uitbeeldt, maar

je ziet heel veel sculpturen die echtelijk geluk uitstralen, man, vrouw, kind. Kortom, die hele gezinsideologie weerspiegelt zich ook in hoe de openbare ruimte gestalte krijgt” (persoonlijke communicatie, 2 mei, 2012). Het enige algemeen bekende voorbeeld in Nederland van een fysiek object met een homoseksuele betekenis is het homomonument in Amsterdam. Het enige voorbeeld van een fysiek object in Nijmegen dat een betekenis heeft die met homoseksualiteit te maken heeft, is de plaquette in de Meester Franckenstraat die herinnert aan de oprichting van het COC Nijmegen (zie omslag). Deze wordt als voorbeeld genoemd door Clem Bongers (1939): “Snap je, dat is heel belangrijk, dat in de openbare ruimte zichtbaar is wat daar is gebeurd, zoals je elders neerzet van ‘hier was een Romeinse put’” (persoonlijke communicatie, 17 april, 2012). Daarnaast noemt Helm de Laat graffiti, de regenboogvlag en de mogelijkheid om zelf een homoseksuele betekenis te geven aan bestaande kunst. Dit zijn voorbeelden van kunst of symbolen die niet specifiek een homoseksuele betekenis hebben, maar waaraan wel een dergelijke betekenis gegeven zou kunnen worden. Deze is echter niet altijd algemeen bekend, waardoor zulke symbolen of kunstwerken niet altijd bijdragen aan de zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte. Een goed voorbeeld in Nijmegen is het kunstwerk ‘Blokken’ van Peter Struycken (afbeelding 4.4):

Daarvan hebben wij ooit geroepen van, oh, weet je wat, dat is het homomonument van Nijmegen. Nou, Peter Struycken vond dat niet zo leuk toen hij dat te horen kreeg, maar die heeft later toch gezegd van, ja, dat is eigenlijk wel een grappig idee (...) als dat betekent dat die dingen dan geadopteerd worden. (...) Maar dat heet appropriation, wij hebben ons dat als het ware toegeëigend. We hebben er een betekenis aan gegeven die voor mensen die niet bij de groep horen, onbekend is. (Helm de Laat (1954), persoonlijke communicatie, 2 mei, 2012)

Afbeelding 4.4 'Blokken' Peter Struycken

Bron: www.nijmegen.nl

Er worden ook verschillende voorbeelden genoemd van situaties in de openbare ruimte waarin onzichtbaarheid verkozen wordt boven zichtbaarheid. Deze keuze kan te maken met invloeden van buitenaf, maar ook met eigen ideeën over hoe er gereageerd zou kunnen worden op het tonen van homoseksualiteit. Hier zijn dus de begrippen homonegativiteit en minderheidsstress uit het projectkader van toepassing. Joris Blaauw (1986) vertelt bijvoorbeeld over zijn eigen houding op de middelbare school:

Ik was met het middensegment, heel onzichtbaar. Dat was ook wel bewust, want ik probeerde zo normaal mogelijk te zijn, dus niet uitbundig en dit deed ik al niet (beweegt met zijn handen), met mijn handen praten. Zo stil mogelijk zitten, een beetje stoer en ja, het sloeg natuurlijk nergens op, maar alles was erop gericht om niet te laten zien aan anderen dat ik homoseksueel was. Er was één jongen openlijk homoseksueel op school, nou (...), die kreeg regelmatig klappen en dat bepaalde de sfeer wel een beetje. (persoonlijke communicatie, 26 april, 2012)

Uit dit voorbeeld spreekt een soort noodzaak om homoseksualiteit te verbergen, aangezien de norm op de middelbare school duidelijk antihomoseksueel was. Er kan dus ook een verband worden gezien met het begrip heteronormativiteit, zoals dat besproken is in het theoretisch kader. Joost Schneiders- Evers (1958) koppelt zijn eigen onzichtbaarheid in de openbare ruimte aan de angst voor of weerzin tegen bepaalde reacties:

(...) ik durf zelf ook moeilijk hand in hand of zo elkaar omhelzend door de stad te lopen, toch bang voor, of bang, geen zin, het hoeft niet altijd bang te zijn, het is niet altijd meteen agressie natuurlijk ook, maar wel, geen zin, huiverig voor de reacties, voor de blikken(...) en wat ik merk, ook in Nijmegen, is als we dat dan weleens doen of als dat gebeurt, dan lokt dat toch weleens wat uit. Niet per se agressie, maar je merkt toch dat mensen het ongewoon vinden. (persoonlijke communicatie, 18 mei, 2012)

Er worden nog meer specifieke voorbeelden van situaties genoemd waarin het wellicht niet prettig zou zijn om bijvoorbeeld hand in hand te lopen.

(...) sowieso dat het altijd voor mij een keuze is (...) loop ik wel hand in hand of niet. Nu even niet, want nu heb ik geen relatie, maar toen ik dat wel had, probeer ik wel altijd (...) een beetje te kijken, voel ik me hier veilig of niet, dus als het bijvoorbeeld donkerder is en ik loop door het Willemskwartier, dan doe ik dat niet (...) zeker als er groepjes hangjongeren staan ofzo, dan heb ik daar gewoon geen zin in (...). Want dat is al wel een aantal keer gebeurd dat er dan (...) wat wordt er dan geroepen, 'vuile potten' of dat ze heel erg gaan joelen of dat ze gaan roepen dat er gewoon eens een keer iemand goed over je heen moet gaan, dat het dan wel goed komt. Een beetje dat soort dingen allemaal en ja het hangt dan een beetje van mijn bui af of ik dat dan kan hebben of niet, maar ik koos er wel altijd bewust voor om dat wel of niet te doen, soms ook gewoon om het te vermijden, van, dan komt er in ieder geval geen gezeik van. (Ilse (1984), persoonlijke communicatie, 1 mei, 2012)

Tegelijkertijd zou ik er ook wel even over nadenken of ik hand in hand zou lopen op donderdagavond in de Molenstraat, want de sfeer is dan gewoon(...). Ja (...), dat is op het moment dat je anders bent in zo'n (...) die sfeer is opgefokt, dat is nooit prettig. (Joris Blaauw (1986), persoonlijke communicatie, 26 april, 2012)

(...) bijvoorbeeld, NEC heeft net gespeeld en de stad is toch wel heel rumoerig, (...) dan zou ik me wel inhouden, zeg maar, dan zou ik wel minder snel laten merken dat je homo bent of dingen doen waarvan mensen denken wat gay, zeg maar, dat zijn nog wel dingen waarbij dat mee zou spelen. (Jeroen Romeijn (1990), persoonlijke communicatie, 7 mei, 2012)

De verschillende voorbeelden laten zien dat zichtbaarheid en onzichtbaarheid van homoseksualiteit in veel gevallen gerelateerd kunnen worden aan de invloed van bepaalde omgevingen en/of tijdstippen. Er worden veel positieve voorbeelden van zichtbaarheid genoemd, maar daarnaast lijkt het er ook op dat onzichtbaarheid gerelateerd kan aan een gevoel van onveiligheid en het idee of de ervaring dat andere mensen een negatieve houding aannemen ten aanzien van homoseksualiteit. Hierbij spelen dus de begrippen moderne en traditionele homonegativiteit uit het projectkader een rol. Daarnaast kan op basis van de voorbeelden, ook die met betrekking tot fysieke objecten, geconcludeerd worden dat er in verschillende situaties antihomoseksuele normen gevoeld en gesteld worden:

Die norm (...) dwingt heel veel mensen bewust of onbewust om zich daarnaar te gedragen en (...) allerlei dingen die je eigenlijk misschien liever zou doen of die gewoon fijner zouden zijn, die worden daardoor onmogelijk en die ideeën, voorkeuren en afwijkende preferenties worden dus onzichtbaar. (Niels Spierings (1983), persoonlijke communicatie, 17 mei, 2012)

Er wordt later verder ingegaan op de rol van homonegativiteit en de rol van heteronormativiteit.

Op basis van het bovenstaande kan onderstreept worden dat (on)zichtbaarheid in de openbare ruimte veel verschillende vormen aan kan nemen. (On)zichtbaarheid kan op basis van de gegevens die naar voren komen bij het analyseren van de data gedefinieerd worden als:

- De aan- of afwezigheid van *locaties* die zichtbaar bedoeld zijn voor homoseksuelen;
- De aan- of afwezigheid van andere *fysieke objecten*, zoals sculpturen, die bijdragen aan de zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte;
- Het wel of niet organiseren van *activiteiten en acties* die gericht zijn op het verbeteren van de zichtbaarheid van homoseksualiteit;
- Het zich wel of niet zichtbaar maken in de openbare ruimte door het *tonen van de eigen homoseksualiteit*, bijvoorbeeld door het al dan niet tonen van affectie in het openbaar;
- Het zich (on)zichtbaar opstellen in de openbare ruimte is een *keuze* die afhankelijk is van de situatie. Bij deze keuze spelen de omgeving, het tijdstip en de 'voelbaarheid' van normen een rol.

4.5 Belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte

Net als (on)zichtbaarheid in de openbare ruimte kan ook het belang van deze zichtbaarheid in de openbare ruimte verschillende vormen aannemen. In deze paragraaf worden voorbeelden van de variatie in het belang van zichtbaarheid besproken die uit de verschillende interviews naar voren komt. De invloed van de levensloop, intersectionaliteit en generaties op het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte wordt in de subparagrafen 4.5.1 en 4.5.2 besproken.

Verschillende respondenten hechten veel waarde aan ‘actieve zichtbaarheid’ van homoseksualiteit in de openbare ruimte. Hiermee wordt bedoeld dat er speciale acties of andere dingen ondernomen worden om ervoor te zorgen dat homoseksualiteit meer geaccepteerd wordt. Een eerste belangrijke reden om zelf zichtbaar de eigen homoseksualiteit uit te dragen of om op andere manieren bij te dragen aan de zichtbaarheid van homoseksualiteit, is dat dit er wellicht voor zorgt dat andere mensen het ook gemakkelijker vinden om uit te komen voor en om te gaan met hun eigen homoseksualiteit. Een andere reden om zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte belangrijk te vinden, is dat deze bij zou kunnen dragen aan het idee van anderen dat homoseksualiteit ‘normaal’ is. Hiermee wordt bedoeld op de invloed van zichtbaarheid op het eventueel veranderen van de reactie van andere mensen op homoseksualiteit. Dagmar (1975) geeft aan dat ze het belangrijk vindt om zichzelf zichtbaar op te stellen zodat andere homoseksuelen daar wellicht profijt van kunnen hebben: “ik geloof zelf wel dat door zelf zichtbaar en open te zijn, (...) het misschien voor andere mensen makkelijker kan worden die nog in het proces zitten van (...) hoe het bij hun zelf zit” (persoonlijke communicatie, 30 mei, 2012). Clem Bongers (1939) heeft het gebrek aan zichtbaarheid van en openheid over homoseksualiteit tijdens zijn jeugd als zeer beperkend ervaren en hij vindt het om die reden belangrijk dat homoseksualiteit ook voor anderen meer zichtbaar wordt gemaakt, zodat het uitkomen voor de eigen homoseksualiteit voor andere homoseksuelen gemakkelijker wordt: “Nou, en dat is isolement, dat doe ik geen mens meer aan” (persoonlijke communicatie, 17 april, 2012). Renee (1953) vindt het om een zelfde reden belangrijk dat homoseksualiteit zichtbaar is:

Het gevoel van dat je alleen op de wereld bent met dat gevoel en dat je niemand kunt vinden waaraan je je kunt spiegelen, kijk, alleen al daarom is het zó belangrijk dat mensen open zijn(...) in de openbare ruimte, zoals jij dat dan noemt. (persoonlijke communicatie, 26 april, 2012)

Helm de Laat (1954) zegt het volgende: “(...) voor mij staat het eisen van zichtbaarheid van homoseksualiteit altijd in dienst van het feit dat het voor de groep, en met name dan voor de

generatie na mij, makkelijker wordt om weer een stap verder te kunnen zetten” (persoonlijke communicatie, 2 mei, 2012). Oot (1949) vindt dat het “belangrijk [is] dat het duidelijk is en dat we er zijn, dat we erbij horen en dat we geen rare aparte club zijn ofzo” (persoonlijke communicatie, 20 april, 2012). Joris Blaauw (1986) onderschrijft het belang van zichtbaarheid om te laten zien dat homoseksualiteit niet bijzonder is: “(...) met [het] COC doen we (...) ieder jaar een hand in hand actie. Dus hand in hand lopen om het hand in hand lopen en dat klinkt een beetje provocerend, maar het is gewoon om te zien dat er niks raars aan is” (persoonlijke communicatie, 25 april, 2012). Ook Ilse (1984) spreekt zich uit over het belang van ‘actieve zichtbaarheid’ voor het normaliseren van homoseksualiteit:

Ik geloof ook wel in onbekend maakt onbemind, dus dat mensen er of hele nare ideeën bij hebben of, nou ja, allerlei vooroordelen bij hebben en dat als je maar je zichtbaar bent en veel mensen zien elkaar of kennen iemand die openlijk ervoor uitkomt dat ie homo of lesbisch is, dat dat al heel erg helpt. En ik denk dat je daarmee ook(...)al iets kan doen door zichtbaar hand in hand bijvoorbeeld op straat te lopen (...), wat veel heteromensen ook doen, om het maar even zo te zeggen, dat je daardoor wel bijdraagt, want als meer mensen dat doen, dan wordt het ook steeds normaler in het straatbeeld. En wat daar denk ik ook invloed op heeft gehad (...). Ik heb daar zelf wel een aantal (...) nare ervaringen, in ieder geval, (...)dat je wordt uitgescholden, nageroepen enzovoort. Maar ook vriendinnen van mij die zijn bespuugd en dat soort zaken, dat ik denk, ja, dat is wel heel belangrijk om dat wel te doen. (persoonlijke communicatie, 1 mei, 2012)

Renee (1953) trekt vrijwel dezelfde conclusie:

(...) ik kom zo af en toe in groepen terecht waar mensen nog nooit nagedacht hebben over homoseksualiteit. (...) dat is onbegrijpelijk soms, maar 'oh ja, dat kan ook', 'ik, ik ken helemaal geen lesbische vrouwen' zeggen mensen, of 'ik ken helemaal geen homo's'. Ja, dan noemen ze iemand van de tv, maar in hun omgeving kennen ze niemand en vinden ze dat heel, ja, 'goh, apart'. Terwijl ik denk, nou, we zijn met zo veel, natuurlijk ken je al andere homo's en lesbo's, dus hoe meer mensen makkelijk zijn in dat te uiten, hoe makkelijker het voor anderen ook weer wordt om uit de kast te zijn, denk ik dan. (Renee (1953), persoonlijke communicatie, 26 april, 2012)

Tot slot ziet ook Joost Schneiders-Evers (1958) een duidelijke eigen verantwoordelijkheid van homoseksuelen om zich op een meer ‘normale’ manier in te zetten voor zichtbaarheid: “Ik denk

dat wij daar zelf als homoseksuelen en als lesbiennes toch weer meer in moeten doen en dan niet zozeer in (...) acties (...) of parades of grote demonstraties een keer per jaar. Nee, ook in die alledaagse dingen” (persoonlijke communicatie, 18 mei, 2012).

Uit verschillende interviews komt naar voren dat niet iedereen belang hecht aan dezelfde mate van zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte. Er zijn ook respondenten die vinden dat niet ‘actieve zichtbaarheid’ maar juist ‘normaal doen’ helpt bij het bevorderen van de acceptatie van homoseksualiteit. Eva (1992) heeft bijvoorbeeld het idee dat zichtbaarheid in de vorm van speciale activiteiten en acties voor homoseksuelen misschien averechts kan werken voor deze acceptatie. Over de Roze Week op de campus van de Radboud Universiteit zegt ze:

Ja, en aan de ene kant vind ik het heel goed dat ze het doen, maar ik heb ook een tijdje (...) zoiets gehad van, ja, als je al die roze dingen gaat oprichten en je gaat extra dagen voor homo's maken en je gaat extra, weet ik veel, extra filmavonden voor homo's maken, dan maak je het een beetje apart, waardoor mensen gaan denken van, ja, hebben we die homo's weer, die moeten weer hun eigen dag hebben, die moeten weer hun eigen dit hebben, dus dat is dan weer de andere kant hiervan. (persoonlijke communicatie, 11 mei, 2012)

Eva maakt ook een duidelijk onderscheid tussen dergelijke gerichte activiteiten en acties en ‘subtielere’ vormen van zichtbaarheid, waarbij de nadruk ligt op het idee dat homoseksuelen zich hetzelfde zouden moeten gedragen als ieder ander: “Het is belangrijk dat (...) homo's en lesbiennes gewoon hand in hand over straat kunnen, maar een actie organiseren om met twintig homo's en lesbo's achter elkaar hand in hand over straat te gaan lopen, dat vind ik weer te ver gaan” (persoonlijke communicatie, 11 mei, 2012). Ook Dorus (1990) vindt dat ‘subtielere’ vormen van zichtbaarheid beter zijn dan gerichte acties. Voorbeelden die hij noemt, zijn literatuur en series op televisie:

(...) ik vind het gewoon heel prettig dat die dingen er zijn, (...) dat geeft toch weer een beetje ook op een subtielere manier dan bijvoorbeeld zo'n Roze Week of week van seksuele diversiteit aan van, kijk, het is er gewoon en het brengt mensen er op een zachtere manier mee in aanraking. (persoonlijke communicatie, 15 mei, 2012)

Silvie (1972) is vooral van mening dat informatie over homoseksualiteit goed zichtbaar moet zijn, maar ze vindt ook dat er niet te veel aandacht besteed moet worden aan ‘actieve zichtbaarheid’

in de openbare ruimte. “Kijk, mensen die hetero zijn of anders die zeggen ook niet van, ik ben dat en ik ben hetero(...). Ja (...) laten we maar gewoon normaal doen” en “(...)ik vind het wel goed. Het hoeft niet méér in ieder geval” (persoonlijke communicatie, 29 mei, 2012). Ook Jac Splinter (1960) is van mening dat zichtbaarheid niet overdreven hoeft te worden, hoewel hij soms wel meedoet aan ludieke acties die gericht zijn op het verbeteren van de zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte: “(...) er zijn van die mensen die meteen maar lopen te roepen van, hallo, ik ben homo. Dan denk ik, ja, en? Maakt je niks beters of slechter hoor, zeker niet beter” (persoonlijke communicatie, 27 april, 2012).

Uit het bovenstaande kan geconcludeerd worden dat er sprake is van een verschil in meningen over de mate en de organisatie van zichtbaarheid die nodig is om ervoor te zorgen dat homoseksualiteit net zo geaccepteerd wordt als heteroseksualiteit. Er kan echter wel gesteld worden dat vrijwel iedereen vindt dat je op een bepaalde manier, meer of minder expliciet, bij zou kunnen dragen aan deze acceptatie en dat dit op sommige vlakken ook zeker nodig blijft. Niels Spierings (1983) vat dit zelf als volgt samen:

ik merk in mijn eigen leven dat er heel veel vanzelfsprekendheden zijn hoe je je leven hoort in te vullen. Dat kan te maken hebben met trouwen, met samenwonen, met wat voor kleren je moet dragen, al dat soort vanzelfsprekendheden waar je dan jezelf niet helemaal in thuis voelt en dat moet je continu uitleggen aan andere mensen, omdat dat zo abnormaal is (...), dus abnormaal in de zin van niet volgens de norm. (...) ja, dat vind ik stom. Dus ik denk van, nou ja, elk beetje wat je zelf kunt oprekken, is ook weer voor andere mensen misschien dan wat makkelijker. (persoonlijke communicatie, 17 mei, 2012)

Nu duidelijk is dat er verschillende invullingen van en meningen over het belang van zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte zijn, maar dat deze invullingen en meningen wel allemaal gericht zijn op een zelfde soort doel, is het belangrijk om te kijken of en hoe een bepaalde levensloop, intersectionaliteit en het onderdeel zijn van een bepaalde generatie van invloed zijn op de vorming van een bepaalde mening over het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte. Deze zaken worden hieronder besproken.

4.5.1 Invloed van levensloop en intersectionaliteit

Het interviewen van vijftien verschillende mensen leidt tot evenzoveel verschillende verhalen waaruit ervaringen in het leven naar voren komen die het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte beïnvloed zouden kunnen hebben. Zoals in paragraaf 2.1.4 duidelijk is gemaakt, kan het begrip levensloop gekoppeld worden aan de begrippen intersectionaliteit en generaties. Vooral de koppeling tussen levensloop en intersectionaliteit lijkt zeer wezenlijk te zijn. Intersectionaliteit, in dit onderzoek de verdiepte mate van diversiteit binnen een groep die wordt veroorzaakt door verschillende diversiteitsfactoren, komt op verschillende punten naar voren in de afgenomen interviews. Tegelijkertijd lijkt het erop dat de verschillende levenslopen ook als een belangrijke bron van diversiteit in meningen over het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte kunnen worden gezien. Er is dus gekozen om de invloed van beide begrippen die leiden tot een variatie in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte hier gecombineerd te bespreken en om de mogelijk structurerende factor, de gebruikte generatie-indeling, te bespreken in de volgende subparagraaf.

Als de ervaringen gedurende het leven van de verschillende respondenten naast elkaar gelegd worden, is een aantal zaken opvallend. Ten eerste valt op dat de meeste respondenten in hun jeugd nauwelijks te maken hebben gehad met homoseksualiteit en dat ze dan ook vaak niet wisten wat homoseksualiteit inhield. Deze onzichtbaarheid was in sommige gevallen redelijk neutraal: “Nee. Ook niet heel duidelijk dat het fout was ofzo, maar in ieder geval totaal onzichtbaar” (Ilse (1984), persoonlijke communicatie, 1 mei, 2012). In andere gevallen was het duidelijk dat zichtbaarheid van homoseksualiteit niet gewaardeerd werd. Een goed voorbeeld hiervan is de situatie van Joris Blaauw (1986) op de middelbare school die geschetst is in paragraaf 4.4.

Er waren vaak ook geen duidelijke homoseksuele rolmodellen, of dit waren mensen met wie respondenten zich juist niet wilden identificeren. Dit laatste geldt bijvoorbeeld voor Joost Schneiders-Evers (1958):

In mijn kindertijd was uiteraard Albert Mol heel zichtbaar als homoseksueel. (...) Dat was eigenlijk (...) een hele duidelijke en ook eigenlijk op zich wel leuke en vrolijke zichtbaarheid van een homoseksueel iemand. (...) De andere kant van die medaille was dat hij dan een van de weinige (...) rolmodellen was (...), waarbij ik dan dacht van, ja, als dat iemand is die homoseksueel is en ik ben dat misschien dan ook, dan wil ik dat niet zijn. (...) het was dan wat eenzijdig, omdat hij vooral van een generatie was waarin dat vrouwelijke gedrag vrij expliciet was(...). (persoonlijke communicatie, 18 mei, 2012)

In dit voorbeeld komt duidelijk naar voren dat homoseksualiteit niet voldeed aan de normen die er golden. Deze normen komen in andere voorbeelden nog sterker naar voren. Soms werd homoseksualiteit tijdens de jeugd bijvoorbeeld heel expliciet als iets ‘fouts’ gezien. In het geval van Clem Bongers (1939) heeft de Katholieke Kerk een belangrijke negatieve rol gespeeld:

(...)daar ging ik dus elke week biechten, elke wéék, denk eraan, elke week, ging ik dus vertellen dat ik iets deed wat niet mocht, volgens die kerk. En die man beaamde dat zo, ja, mag ook niet, maar het gaat vanzelf over. Niks aan de hand. Ga maar gewoon een vriendinnetje krijgen enzo en dat gaat allemaal over. Dus je voelt je ook enorm afgewezen en niet serieus genomen hè. (persoonlijke communicatie, 17 april, 2012)

In zijn jeugd was religie dus een belangrijke diversiteitsfactor die het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte beïnvloed heeft. Voor verschillende respondenten zijn de onzichtbaarheid van homoseksualiteit en de gevolgen die zij hiervan ondervonden hebben redenen waarom ze zichtbaarheid van homoseksualiteit in hun latere leven op een bepaald niveau belangrijk hebben gevonden. Ilse (1984) zegt hier bijvoorbeeld over:

Ik kom ook uit een dorp en dan was het niet alleen onzichtbaar gewoon op televisie (...) maar ik kende zelf eigenlijk ook helemaal niemand die homo of lesbisch was, laat staan dat ik het daar op straat zag. En ik heb twee kleine neefjes, die ook (...) in een dorp wonen en dan denk ik, dat zou ik hun graag wel willen meegeven. Dus als ik (...) een vriendin zou hebben, dan zou ik (...) proberen [er] ook zo normaal mogelijk mee om te gaan om hun ook dat voorbeeld te geven van het is eigenlijk ook normaal (...). (persoonlijke communicatie, 1 mei, 2012)

Verschillende respondenten concluderen zelf dat de mate van (on)zichtbaarheid van homoseksualiteit en de manier waarop anderen met homoseksualiteit omgingen tijdens hun kindertijd en hun adolescentie, die volgens de literatuur ook een vormende periode is, van invloed is geweest op de manier waarop zij later in hun leven zijn omgegaan met zichtbaarheid in de openbare ruimte. Uit de worsteling die alle respondenten hadden met hun eigen identiteit in de periode voor het uitkomen voor hun homoseksualiteit komt ook naar voren dat ze het idee hadden dat ze aan een bepaalde norm moesten voldoen. Meestal werd dit gevoel minder als duidelijk werd dat de directe omgeving de homoseksualiteit accepteerde. Het ontwikkelde

normbesef kan echter wel blijvende invloeden hebben. Joost Schneiders-Evers (1958) vertelt bijvoorbeeld dat bepaalde normen tijdens zijn jeugd ervoor hebben gezorgd dat hij vaak nog steeds bang is om zich zichtbaar op te stellen: “(...) dat trekt dus zeker door in de zin van dat ik vind dat ik zelf meer moet durven en dat toch niet durf, omdat ik dan zo'n uitzondering blijf, ja” (persoonlijke communicatie, 18 mei, 2012).

Opvallend is ook dat de zichtbaarheid van de homoseksualiteit van respondenten en het belang dat zij hechten aan zichtbaarheid niet gedurende de gehele levensloop even groot is. Dit heeft te maken met een bepaald bewustzijn en bepaalde omstandigheden op verschillende momenten in het leven. Hier komt het begrip intersectionaliteit dus weer naar voren. De levensloop van Peter Pelser (1936) vertoont bijvoorbeeld een dergelijke variatie. Hij heeft eerst lang een dubbelleven geleid waarbij hij zich openlijk heteroseksueel voordeed en onzichtbaar homoseksueel was, vervolgens is hij uit de kast gekomen en is hij een groot deel van zijn leven open geweest over zijn homoseksualiteit en nu hij in een verzorgingshuis woont is hij, mede door verschillende negatieve ervaringen en het vorderen van de leeftijd, niet meer tegen iedereen open over zijn homoseksualiteit. Opvallend in dit verhaal is dat verschillende diversiteitsfactoren gedurende het leven een andere invloed hebben gehad. De seksuele voorkeur is een tijd meer op de voorgrond geweest, maar door de invloed van andere diversiteitsfactoren, zoals de leeftijd, is dit weer veranderd. Dit voorbeeld kan verbreed worden naar het idee dat homoseksualiteit een rol speelt in combinatie met andere diversiteitsfactoren. Hier komt naar voren dat verschillende diversiteitsfactoren van invloed kunnen zijn op een bepaalde identiteit en dus op het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte. Homoseksualiteit kan dus niet altijd als dominante identiteitsfactor worden gezien:

Je bent niet alleen maar homo. Je bent wel de hele dag homo, maar je bent natuurlijk niet alleen maar homoseksueel. Je bent ook nog student of je bent onderwijzer of je bent docent of je bent vriend en vriendin (...). (Clem Bongers (1939), persoonlijke communicatie, 17 april, 2012)

Ook Dagmar (1975) stelt dat homoseksualiteit niet de enige factor is die bepalend is voor de identiteit van een persoon: “(...) ik voel me er prettig bij als ik zelf open ben over hoe ik in elkaar zit en daar hoort dat ook bij, maar ook wat voor soort sport je doet of wat voor muziek je leuk vindt of (...)” (persoonlijke communicatie, 30 mei, 2012).

Verschillende respondenten identificeren diversiteitsfactoren die van invloed kunnen zijn op ervaringen met betrekking tot de acceptatie van zichtbaarheid van homoseksualiteit. Er wordt bijvoorbeeld door een aantal respondenten geconstateerd dat het opleidingsniveau een belangrijke diversiteitsfactor kan zijn die kan zorgen voor verschillen in ervaringen en het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte. Jeroen Romeijn (1990) zegt hier bijvoorbeeld over:

(...) [bij] hoogopgeleide mensen van onze generatie heb ik ook niet het gevoel (...) dat daar echt nog grote problemen spelen .In ieder geval, misschien in andere milieus wel, want het is natuurlijk wel (...) een soort cirkel waar ik in (...). Ja, universiteitsmensen vooral(...). (persoonlijke communicatie, 7 mei, 2012)

Naast Jeroen Romeijn geven ook Dagmar (1975), Niels Spierings (1983), Ilse (1984), Joris Blaauw (1986), Dorus (1990) en Eva (1990) aan dat ze zich tijdens hun studietijd altijd volledig geaccepteerd hebben gevoeld. Er bestaat in de gevallen van Ilse, Joris, Dorus en Eva een (redelijk) duidelijk contrast met de periode voor het begin van de studie, waarin er toch soms met een duidelijk oordeel naar hen werd gekeken (Joris, Dorus en Eva) of waarin homoseksualiteit niet zichtbaar was (Ilse). Hier komt dus ook de manier waarop verschillende levensfasen elkaar af kunnen wisselen naar voren. Gezien het feit dat alle respondenten in dit onderzoek hoger opgeleid zijn, is het opleidingsniveau geen factor die de diversiteit in het belang van zichtbaarheid binnen dit onderzoek kan verklaren.

Een andere identiteitsfactor die mogelijk de variatie van het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte zou kunnen verklaren, is het karakter van een persoon. Silvie (1972) zegt over haar eigen karakter in relatie tot actieve zichtbaarheid:

En ik denk dat dat wel een beetje bij mijn karakter hoort, want kijk, als ik iets te vertellen heb of een mening, prima, dat doe ik dan ook wel, maar het hoeft voor mij allemaal niet zo op de voorgrond. (persoonlijke communicatie, 29 mei, 2012)

Dagmar (1975) geeft aan dat haar karakter juist het tegenovergestelde effect heeft op hoe actief zij omgaat met zichtbaarheid: “(...) ik ben van mezelf uit ook wel iemand die gewoon graag dat soort dingen doet en het leuk vindt om dingen te organiseren (...)” (persoonlijke communicatie, 30 mei, 2012).

Uit de voorbeelden hierboven en uit de analyse in het algemeen komt, soms meer en soms minder expliciet, naar voren dat er in meerdere en mindere mate normen een rol spelen die

invloed hebben op hoe mensen met hun eigen homoseksualiteit omgaan en hoe belangrijk zij zichtbaarheid in de openbare ruimte vinden. Het bestaan van deze normen kan nog verder ondersteund worden met krachtige uitspraken van Niels Spierings (1983) en Joost Schneiders-Evers (1958). Niels Spierings zegt: “ik geloof sterk (...) in het idee dat er hele zware maatschappelijke normen zijn [over] hoe je [je] dient te gedragen en iedereen die dat ontkent, die heeft gewoon echt boter op z’n hoofd” (persoonlijke communicatie, 17 mei, 2012). De uitspraak van Joost Schneiders-Evers sluit hierbij aan:

(...) je moet je toch eens voorstellen hoe dat is als alles bol staat van dat gegeven, dat heteroseksueel is, wat toch geënt is op huisje, boompje, beestje, voortplanting, zo is het natuurlijk ook gemaakt. Dan is het toch regelmatig weer moeilijk om te beseffen van, nou ja, het is oké hoe ik ben of hoe wij zijn of dat wij op die manier onze liefde en onze seksualiteit beleven(...). (persoonlijke communicatie, 18 mei, 2012)

Hoewel deze normen bij iedereen een ander effect hebben op het belang dat gehecht wordt aan zichtbaarheid in de openbare ruimte, lijkt toch duidelijk het besef aanwezig te zijn dat je als homoseksueel persoon tot een minderheid binnen de overwegend heteroseksuele samenleving hoort. De voortdurende heteronormativiteit in de samenleving heeft dus een duidelijke invloed op hoe mensen zich gedragen. Op basis van de analyse kan dus gesteld worden dat bepaalde structuren, zoals die door de theorie over spatial justice toegedicht worden aan de maatschappij, zeker een grote invloed kunnen hebben op de identiteit en het gedrag van mensen. Uit het bovenstaande wordt echter ook duidelijk dat deze structuren niet allesbepalend zijn en dat de levensloop en bepaalde diversiteitsfactoren zorgen voor variatie in ervaringen met en meningen over zichtbaarheid binnen de ‘groep’ homoseksuelen.

4.5.2 Invloed van generaties

Nu duidelijk is geworden dat er op verschillende manieren interactie bestaat tussen normen in de samenleving en de levensloop en diversiteitsfactoren van individuen, is het interessant om te kijken of er een indeling zichtbaar is in verschillende generaties, zoals dit is verondersteld in het theoretisch kader. Wanneer alleen naar de geboortejaren van de respondenten gekeken wordt, is het zeker mogelijk om verschillende generaties aan te wijzen volgens de indeling van Van den Broek et al. (2010). Er zijn, volgens deze indeling, geen mensen geïnterviewd uit de vooroorlogse generatie, twee uit de stille generatie, drie uit de protestgeneratie, twee uit de verloren generatie, vier uit de pragmatische generatie en vier uit de grenzeloze generatie. Het blijkt echter niet gemakkelijk te zijn om een dergelijke scherpe indeling terug te zien in de vergaarde data.

Ten eerste is het opvallend dat een bepaalde levensloop niet per se samenhangt met een bepaalde generatie. Zoals eerder duidelijk is geworden, is de onzichtbaarheid van homoseksualiteit tijdens de jeugd bijvoorbeeld niet iets waar alleen respondenten uit oudere generaties mee te maken hebben gehad. Wel valt op dat mensen uit oudere generaties over het algemeen veel langer geworsteld hebben met hun eigen identiteit. Verschillende oudere respondenten zijn pas toen ze eind twintig of in de dertig waren uit de kast gekomen en hebben het vaak moeilijk gehad met het proces hiernaartoe. Er zijn echter ook duidelijke uitzonderingen op deze 'regel'. Oot (1949) zegt bijvoorbeeld: "(...) ik denk dat ik misschien het voordeel had dat ik dertig was toen ik erachter kwam, dertig, 31" (persoonlijke communicatie, 20 april, 2012). Over het algemeen kan gesteld worden dat veel jongere mensen eerder 'uit de kast' kwamen en dat dit minder problemen met zich mee heeft gebracht dan bij respondenten uit oudere generaties. Toch is ook bij hen vaak een duidelijke worsteling zichtbaar. Hoewel er dus verschillen zichtbaar zijn, kunnen er op dit vlak geen stellige conclusies getrokken worden.

Wat ook naar voren komt, is dat het belang van zichtbaarheid in de afgelopen decennia over het algemeen een ander gezicht heeft gekregen. Dit komt, zo constateren verschillende respondenten, doordat de houding ten aanzien van homoseksualiteit in de samenleving op veel vlakken ten goede veranderd is en doordat mensen het belang van zichtbaarheid nu misschien minder direct voelen. Uit een uitspraak van Helm de Laat (1954) blijkt de verandering in de houding ten aanzien van homoseksualiteit: "Het is toch anders nu dan twintig jaar geleden toen je echt gediscrimineerd werd. Ik ben nog van mijn kamer afgeflikkerd vanwege homoseksualiteit. Pardon?! Nou, dat was toen heel normaal hoor" (persoonlijke communicatie, 2 mei, 2012). Hoewel de veranderingen overwegend als positief kunnen worden gezien, hebben deze ook minder positieve gevolgen:

(...) ik merk in de hele homoscene een beetje van het wordt steeds moeilijker om (...), omdat het toch al best wel geaccepteerd is, is er minder behoefte aan bijvoorbeeld specifieke dingen voor homo's en daardoor wordt het steeds lastiger om vrijwilligers bijvoorbeeld te vinden die activiteiten organiseren.

En

Ik denk dat het gewoon heel belangrijk blijft en dat het steeds lastiger wordt, omdat mensen ook steeds individueler worden en denken van, ja, het gaat hun allemaal niks aan(...). Terwijl ik dan denk van, ja, maar eigenlijk gaat het een ander wel iets aan in die

zin van dat je het misschien voor iemand anders iets makkelijker kan maken (Dagmar (1975), persoonlijke communicatie, 30 mei. 2012).

In deze uitspraken komt duidelijk het idee naar voren dat het belang van zichtbaarheid nu minder direct gevoeld wordt en dat steeds meer mensen vooral gericht zijn op hun eigen behoeften en belangen.

Verschillen tussen generaties, die veroorzaakt worden door veranderende houdingen en belangen, zijn goed zichtbaar als gekeken wordt naar de uitspraken van respondenten uit verschillende generaties. Eva (1990), die behoort tot de jongste generatie, denkt dat er een duidelijk verschil is tussen het belang van zichtbaarheid voor oudere en jongere generaties omdat er veel ten goede veranderd is:

(...)de oudere generatie die heeft eigenlijk ook veel meer moeten knokken ervoor (...). Die hebben het natuurlijk een stuk moeilijker gehad, in de meeste gevallen, en ik kan me voorstellen dat het bij hun het idee is dat het wat meer echt zichtbaar moet zijn om iets gedaan te krijgen, terwijl nu meer het idee heerst denk ik dat het allemaal wat subtieler en genuanceerder moet. (persoonlijke communicatie, 11 mei, 2012)

Jeroen Romeijn (1990) onderschrijft dat er een duidelijk verschil is tussen zijn eigen en oudere generaties door het homohuwelijk als voorbeeld aan te halen:

(...) ja, ik denk wel dat [het] daar nog wel anders is, ook omdat het natuurlijk steeds geaccepteerder wordt binnen Nederland en (...) [het] homohuwelijk is bijvoorbeeld ook pas iets van de laatste tien jaar ofzo. (...) voor mij is het heel vanzelfsprekend dat dat soort dingen er gewoon zijn en dat dat erbij hoort en dat dat normaal is(...). (persoonlijke communicatie, 7 mei, 2012)

Joris Blaauw (1986) bevestigt het beeld van een jonge generatie die vindt dat het wel goed gaat met de acceptatie van homoseksualiteit en die vindt dat 'normaal doen' beter werkt om geaccepteerd te worden dan actie voeren door zich juist tegen deze ideeën af te zetten:

Mijn generatie kenmerkt zich volgens mij steeds meer door jonge homo's die zich deels afkeren van de homobeweging onder het mom van, ja, als we nou gewoon normaal doen, dan worden we echt geaccepteerd. Waarom moeten we zo nodig met zijn allen in een leren broek op een boot gaan staan? Waarom moet je nou per se je vriend een zoen geven

op straat? Hè, je lokt ook dingen uit. En ik vind dat echt fundamenteel een verkeerde gedachte. Ik vind dat je te allen tijde moet staan voor wat je zelf goed vindt(...). (persoonlijke communicatie, 25 april, 2012)

Ook respondenten uit andere generaties hebben een duidelijk idee over verschillen tussen generaties. Ilse (1984) is bijvoorbeeld erg stellig over de kenmerken van haar eigen generatie:

Wat ik wel denk, is dat mijn generatie wel de generatie is van de maakbare samenleving. Dus dat wij met z'n allen een beetje mee hebben gekregen, of nog steeds meekrijgen, als je [er] maar heel erg je best voor doet, dan lukt het allemaal wel en je moet vooral heel erg je best doen, want als iets niet zo lukt, of als je iets niet zo naar je zin hebt, dan heb je gewoon, ja, je hebt het zelf in de hand. Dus dan heb je niet hard genoeg je best daarvoor gedaan. (...) Dus dat je daar zelf echt een beetje de controle over hebt, of in ieder geval daar zelf iets in kan doen. En dat zorgt er dan voor mij voor dat ik het heel belangrijk vind om zichtbaar te zijn en daar zelf graag ook een bijdrage aan wil leveren. (persoonlijke communicatie, 1 mei, 2012)

Silvie (1972) zegt het volgende over het verschil tussen oudere en jongere generaties:

(...) ik ken ook wat meer in de groep van, ja, tot vijftig, wat ouder ofzo, en daar zie je nog wel heel(...) niet helemaal, maar daar zie je nog meer echt een beetje het activisme. (...) En ik merk bij jongeren, waar ik dan vooral contact mee heb zo in de twintig zo, van twintig tot dertig, die hebben nergens problemen mee. (...) Ja, die doen nergens moeilijk over. Dat vind ik heerlijk. (persoonlijke communicatie, 29 mei, 2012)

Ook Helm de Laat (1954) heeft een duidelijk idee over andere, en dan voornamelijk jongere, generaties:

Dus ik vind die hele jonge generatie van nu, die echt nog wel wat dingen te doen heeft hoor, die is zó verschrikkelijk voorzichtig en die gaat weer eindeloos maanden zitten discussiëren en vergaderen voordat ze eens een keer wat doen en eisen stelt enzo. Dus ik vind die hele jonge generatie van nu, die echt nog wel wat dingen te doen heeft hoor, die is zó verschrikkelijk voorzichtig en die gaat weer eindeloos maanden zitten discussiëren en vergaderen voordat ze eens een keer wat doen en eisen stelt enzo. (persoonlijke communicatie, 2 mei, 2012)

Renee (1953) ziet juist een soort golfbeweging in het belang van zichtbaarheid voor verschillende generaties:

(...) de generatie die direct na ons kwam, die hadden het, vonden wij, super makkelijk, want de weg was compleet voor hun gebaad, het feminisme had heel veel dingen veranderd, waardoor ze konden gaan studeren, werk kregen, gelijk betaald werden (...) en makkelijk uit de kast konden komen. En die deden dus niks meer aan het onderhoud van wat je bereikt had en de volgende generatie moest dus gewoon wel weer dingen bevechten en veranderen. En ik denk dat de generatie die nu zeg maar aan zet is, de tussen de twintig- en de dertigjaren, dat die echt wel weer actief zijn en ook moeten zijn, want anders verdwijnt het gewoon weer. (persoonlijke communicatie, 26 april, 2012)

De ideeën van Renee zijn dus enigszins afwijkend, maar ze ziet wel duidelijke generatieverschillen.

Niet iedereen denkt in generaties, ook niet als er gericht aandacht aan wordt besteed tijdens het interview. Niels Spierings (1983) is hiervan een duidelijk voorbeeld:

De statistische onderzoeker in mij die meent dat hij geen generale uitspraken kan doen, want ik ken niet een hele generatie. (...) Ja, (...) ik beweeg me in het deel wat actief is echt in een beweging. (...) Daar zie ik jonge en oude mensen door elkaar heen lopen, continu, maar ja, dan heb ik het over misschien bij elkaar opgeteld (...) vijftig mensen in eerste instantie. Ja, er zijn veel meer jongere en oudere mensen, dus (...) als daar 25 jongeren van zijn, betekent [dat] niet dat de jongeren heel actief zijn op dit moment. Tegelijkertijd, overal waar ik rondloop, zie ik wel actieve jongeren. Overal waar ik rondloop zie ik ook actieve ouderen, zie ik mensen die al vanaf letterlijk de jaren zestig of zeventig actief waren in een beweging, die er nog steeds zijn. Ook veel die er niet meer zijn, of afgehaakt zijn (...) in de strijd. (...) Ik denk heel slecht in leeftijd, dus (...) ik vind dit een moeilijke(...). (persoonlijke communicatie, 17 mei, 2012)

Toch ziet hij wel verschillen tussen de eerdere en de huidige situatie met betrekking tot zichtbaarheid:

(...) ik voel mijzelf meer wel verbonden met echt meer tweede golf emancipatie, dus jaren zeventig, ook omdat er toen veel meer gewerkt werd aan zichtbaarheid en ook aan anders zijn en veel minder aan wat ik net bijvoorbeeld dat heteronormatieve homo- zijn noemde.

Maar ik wil ook niet (...) trappen in de val dat toen alles veel beter was, want (...) toen net zo goed had je die tweestrijd en had je bepaalde groepen die wel actief waren en bepaalde groepen die [dat] niet waren, dus ik denk dat dat verschil relatief meevalt. Ik denk wel dat het andere uitingsvormen heeft (...). Ik ken vrij weinig mensen meer die nu radicaal de straat op gaan, maar dat doen ook de mensen die dat toen wel deden nu ook niet meer, dus(...). (persoonlijke communicatie, 17 mei, 2012)

In de voorbeelden komt het begrip intergenerationaliteit, zoals dat is besproken in het theoretisch kader, duidelijk naar voren, aangezien de respondenten duidelijk proberen hun ideeën te formuleren door verschillende generaties met elkaar te vergelijken. De identiteit van de respondenten en hun ideeën over het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte worden dus beïnvloed door de generationele verschillen en overeenkomsten die zij onderscheiden.

In grote lijnen is er een verschil zichtbaar tussen het huidige belang van zichtbaarheid voor oudere en jongere generaties, al wijken de ideeën van verschillende respondenten hier duidelijk van af. Er is in de afgelopen decennia veel bereikt om de zichtbaarheid en de positie van homoseksuelen te verbeteren en mensen zijn nu misschien meer geneigd om vooral te kijken naar hun eigen belang en minder naar hoe ze anderen kunnen helpen. Hierdoor is steeds meer het gevoel ontstaan dat er minder acties en activiteiten nodig zijn die gericht zijn op het verbeteren van de zichtbaarheid van homoseksualiteit. Het is echter ook duidelijk geworden dat er nog steeds normen een rol spelen die ervoor zorgen dat homoseksualiteit als iets bijzonders wordt gezien. Dit wordt door verschillende mensen nog steeds wel als een reden gezien om zichtbaarheid belangrijk te vinden. Daarnaast is het duidelijk geworden dat een bepaalde levensloop en bepaalde diversiteitsfactoren ook een grote invloed hebben op de ideeën van een persoon over het belang van zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte. Hoewel op basis van de interviews een verschil kan worden gezien tussen oudere en jongere generaties homoseksuelen, is dit verschil dus zeker niet absoluut en is van een duidelijke generatie-indeling zoals die gehanteerd is geen sprake.

Hoofdstuk 5 Conclusie, reflectie en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden op basis van de voorgaande hoofdstukken de belangrijkste conclusies uiteengezet (paragraaf 5.1), wordt gereflecteerd op het onderzoeksproces, de onderzoeksmethode en de onderzoeksresultaten en worden aanbevelingen gedaan voor mogelijk vervolgonderzoek en voor mogelijke beleidsveranderingen (paragraaf 5.2).

5.1 Conclusie

Het doel van dit onderzoek is het verkrijgen van inzicht in de variatie in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen met behulp van theorieën over spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop *door* het afnemen van narratieve interviews met homoseksuelen uit Nijmegen waarin aandacht wordt besteed aan de verschillende oorzaken voor variatie in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties en een analyse en interpretatie van deze interviews. Om dit doel te bereiken, zijn twee deelvragen opgesteld. **Deelvraag 1**, die betrekking heeft op het theoretisch kader, is uitgebreid beantwoord in hoofdstuk 2. **Deelvraag 2** wordt in deze paragraaf beantwoord en op basis van de antwoorden worden verschillende conclusies getrokken. Deelvraag 2 luidt:

Wat zijn de verschillende opvattingen over en inzichten in het belang van zichtbaarheid in de ruimte onder homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen die onderscheiden kunnen worden met behulp van de theorieën met betrekking tot spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop?

Op basis van de analyse en interpretatie van de data in de paragrafen 4.4 en 4.5 kunnen verschillende vormen van (on)zichtbaarheid in de openbare ruimte, verschillende opvattingen met betrekking tot het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte en verschillende ideeën met betrekking tot de theorieën over spatial justice, intersectionaliteit, generaties en levensloop onderscheiden worden.

(On)zichtbaarheid in de openbare ruimte kan op basis van de analyse als volgt samengevat worden:

- De aan- of afwezigheid van *locaties* die zichtbaar bedoeld zijn voor homoseksuelen;
- De aan- of afwezigheid van andere *fysieke objecten*, zoals sculpturen, die bijdragen aan de zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte;

- Het wel of niet organiseren van *activiteiten en acties* die gericht zijn op het verbeteren van de zichtbaarheid van homoseksualiteit;
- Het zich wel of niet zichtbaar maken in de openbare ruimte door het *tonen van de eigen homoseksualiteit*, bijvoorbeeld door het al dan niet tonen van affectie in het openbaar;
- Het zich (on)zichtbaar opstellen in de openbare ruimte is een *keuze* die afhankelijk is van de situatie. Bij deze keuze spelen de omgeving, het tijdstip en de 'voelbaarheid' van normen dus een rol.

Over het *belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte* bestaan verschillende ideeën. Verschillende respondenten hechten veel waarde aan 'actieve zichtbaarheid' van homoseksualiteit in de openbare ruimte. Hiermee wordt bedoeld dat er juist speciale acties of andere dingen ondernomen worden om ervoor te zorgen dat homoseksualiteit meer geaccepteerd wordt. Een eerste belangrijke reden om zelf zichtbaar de eigen homoseksualiteit uit te dragen of om op andere manieren bij te dragen aan de zichtbaarheid van homoseksualiteit, is dat dit er wellicht voor zorgt dat andere mensen het ook gemakkelijker vinden om uit te komen voor en om te gaan met hun eigen homoseksualiteit. Een andere reden om zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte belangrijk te vinden, is dat deze bij zou kunnen dragen aan het idee van anderen dat homoseksualiteit 'normaal' is. Hiermee wordt bedoeld op de invloed van zichtbaarheid op het eventueel veranderen van de reactie van andere mensen op homoseksualiteit. Uit verschillende interviews komt naar voren dat niet iedereen belang hecht aan dezelfde mate van zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte. Verschillende respondenten vinden 'actieve zichtbaarheid' belangrijk. Er zijn ook respondenten die vinden dat niet 'actieve zichtbaarheid', maar juist 'normaal doen' helpt bij het bevorderen van de acceptatie van homoseksualiteit. Er kan geconcludeerd worden dat er sprake is van een verschil in meningen over de mate en de organisatie van zichtbaarheid die nodig zijn om ervoor te zorgen dat homoseksualiteit net zo geaccepteerd wordt als heteroseksualiteit. Er kan echter wel gesteld worden dat vrijwel iedereen vindt dat je op een bepaalde manier, meer of minder expliciet, bij zou kunnen dragen aan deze acceptatie en dat dit op sommige vlakken ook zeker nodig blijft.

Het is duidelijk dat er een verband kan worden gezien tussen de concepten *levensloop*, *intersectionaliteit* en *generaties* en het belang dat wordt gehecht aan zichtbaarheid in de openbare ruimte. Uit de analyse blijkt dat verschillende ervaringen tijdens het leven en verschillende diversiteitsfactoren ervoor zorgen dat er variatie is in de meningen over het belang van zichtbaarheid. Er komt niet duidelijk naar voren dat het hebben van veel negatieve of juist veel positieve ervaringen met betrekking tot het uiten van homoseksualiteit leidt tot een bepaald

belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte. Een individuele interpretatie van ervaringen en verschillende diversiteitsfactoren, zoals het karakter van een persoon, hebben dus een sterk variërende invloed op het belang van zichtbaarheid. Het is echter ook duidelijk geworden dat er een gemeenschappelijke factor is die het belang van zichtbaarheid beïnvloedt. Deze gemeenschappelijke factor is *heteronormativiteit*, die volgens de toepassing van het concept *spatial justice* door Blidon (2011) altijd zorgt voor marginalisatie van de gehele 'groep' homoseksuelen. Verschillende respondenten hebben aangegeven rekening te houden met normen in de samenleving, bijvoorbeeld door bewust in te schatten of het wel of niet veilig is om hand in hand over straat te lopen. De bevindingen uit de theorie met betrekking tot *spatial justice* zijn dus deels van toepassing op de geanalyseerde data. Er is echter ook al gesteld dat de theorie over *spatial justice* wel erg geformuleerd is in generalisaties van groepen mensen. Er is een duidelijke variatie in de omgang met normen zichtbaar, die verklaard kan worden met behulp van de theorie met betrekking tot intersectionaliteit, levensloop en generaties.

Over de relatie tussen de theorie over generaties en het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte van homoseksualiteit kan geconcludeerd worden dat er in grote lijnen onderscheid kan worden gemaakt tussen het huidige belang van zichtbaarheid voor oudere en jongere generaties homoseksuelen. homoseksuelen uit oudere generaties moesten nog meer actie voeren voor fundamentele rechten, zoals het homohuwelijk. Veel homoseksuelen uit jongere generaties vinden dat het nu wel goed gaat met de acceptatie van homoseksualiteit, wat ervoor zorgt dat zichtbaarheid in de openbare ruimte als minder belangrijk wordt ervaren. Daarnaast lijken jongere mensen over het algemeen meer te kijken naar hun eigen belang van zichtbaarheid. Als dat er niet is, lijken ze minder geneigd te zijn om actief bij te dragen aan het bevorderen van de zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte. Er kunnen op basis van de interviews ook duidelijk andere ideeën over generaties onderscheiden worden. Sommige mensen zien een soort golfbeweging in het belang van zichtbaarheid voor verschillende generaties en anderen denken helemaal niet in generaties. Hoewel het dus mogelijk is om te stellen dat er over het algemeen generatieverschillen zichtbaar zijn, is het niet mogelijk om de duidelijke generatie-indeling uit het theoretisch kader op basis van de analyse te handhaven.

Op basis van het bovenstaande kan de conclusie worden getrokken dat zowel diversiteit als structuur geen dominante invloed heeft op het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen. Het belang van zichtbaarheid varieert sterk door de invloed van verschillen in levensloop en diversiteitsfactoren. Heteronormativiteit zorgt er echter voor dat iedere respondent wel het belang van een bepaalde mate van zichtbaarheid inziet. Generaties zorgen

zowel voor structuur als diversiteit. Er zijn verschillen tussen oudere en jongere generaties zichtbaar, wat kan duiden op een structurerende werking van generaties, maar ook binnen generaties bestaan grote verschillen door de invloeden van levensloop en intersectionaliteit. Daarnaast bestaat er geen overeenstemming over een bepaalde generatie-indeling.

Al met al kan gesteld worden dat het gelukt is om meer inzicht te krijgen in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen. Harde conclusies over een bepalende invloed van ofwel diversiteit door de verschillen in levensloop en diversiteitsfactoren ofwel structurerende factoren zoals bepaalde normen en het behoren tot een bepaalde generatie op het belang dat iemand hecht aan zichtbaarheid in de openbare ruimte kunnen echter niet getrokken worden.

5.2 Reflectie en aanbevelingen

In deze paragraaf wordt kort gereflecteerd op het onderzoeksproces, de gehanteerde onderzoeksmethode en de resultaten van dit onderzoek.

- *Onderzoeksproces*

Het is duidelijk dat beperkingen zoals tijd- en geldgebrek hun weerslag hebben gehad op het onderzoeksproces. Doordat is gekozen voor een tijdrovende methode van dataverzameling en -analyse, was het bijvoorbeeld niet mogelijk om heel veel respondenten diepgaand te interviewen. Binnen de mogelijkheden is er toch veel bereikt. De eerste weken van het onderzoeksproces, waarin gezocht moest worden naar een onderwerp en waarin over dit onderwerp een sluitend onderzoeksplan moest worden geschreven, bleken de zwaarste te zijn van het hele proces. Toen het eenmaal duidelijk was wat de inrichting en de planning van het onderzoek zouden zijn, verliep het proces voorspoedig. Binnen een tijdsbestek van anderhalve maand zijn vijftien respondenten geïnterviewd. Het woordelijk uittypen van deze interviews bleek een zeer tijdrovend, maar wel erg nuttig, proces te zijn. De analysefase kende de nodige twijfels, maar uiteindelijk is het gelukt om de data op een passende manier te analyseren.

- *Onderzoeksmethode*

Zoals duidelijk is geworden in paragraaf 4.1, is geprobeerd zo goed mogelijk te voldoen aan de verschillende methodologische eisen aan narratief onderzoek en onderzoek naar intersectionaliteit en is dit ook redelijk gelukt. Wat hieraan bijgedragen heeft, is een analyse van de verzamelde data met behulp van zowel een inductieve als een deductieve methode. Deze analyse heeft interessante inzichten opgeleverd in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte en de theoretische begrippen die hieraan verbonden kunnen worden. Door op een

iteratieve manier om te gaan met de data, lukte het om steeds meer tot de kern van de interviews te komen. Hierbij werden soms verrassende ontdekkingen gedaan. Zo konden er op basis van de data bijvoorbeeld diversiteitsfactoren, zoals het karakter van een persoon, onderscheiden kunnen worden die buiten de redelijk vaststaande categorieën vallen zoals die in de literatuur onderscheiden worden. Met behulp van de data-analyse konden dus onder andere interessante aanvullingen op de bestaande theorie over intersectionaliteit gevonden worden. Uiteraard is zowel de analyse als de interpretatie van het datamateriaal niet uitputtend. Het was mogelijk geweest om nog allerlei zijpaden te betreden, maar binnen de beperkingen van dit onderzoek is het toch gelukt om de belangrijkste bevindingen aan bod te laten komen.

- *Onderzoeksresultaten*

Hoewel er interessante conclusies uit dit onderzoek naar voren zijn gekomen, is ook gebleken dat het onderzoek de nodige beperkingen kende, die met name veroorzaakt werden door tijd- en geldgebrek. Het is dan ook aan te bevelen om voor verder onderzoek meer tijd en eventueel ook middelen uit te trekken, zodat er meer ruimte is om na te denken over hoe een meer gevarieerde groep respondenten kan worden bereikt en om meer respondenten te interviewen. Op deze manier kan een betrouwbaarder en meer valide beeld worden geschetst van het belang van zichtbaarheid voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen en kan meer diepgang in de conclusies worden bereikt.

Het is moeilijk om op basis van de conclusies aanbevelingen te doen aan beleidsmakers die betrokken zijn bij het maken van beleid ten aanzien van de openbare ruimte en mensen die betrokken zijn bij zichtbaarheidsacties. Een mogelijke aanbeveling op basis van de conclusies zou kunnen zijn dat er meer aandacht besteed moet worden aan het zichtbaar maken van homoseksualiteit in de openbare ruimte, zowel door beleidsmakers als door anderen. Uit de data-analyse is namelijk gebleken dat er erg leuke initiatieven worden genomen om de zichtbaarheid van homoseksualiteit in de openbare ruimte te bevorderen. Verschillende acties missen echter hun doel doordat ze algemene bekendheid missen (zoals het geven van een homoseksuele betekenis aan een bestaand object in de openbare ruimte) of doordat ze een averechts effect hebben (zoals soms het geval is bij een hand in hand actie). Er ligt dus een belangrijke taak voor mensen die zich in willen zetten voor zichtbaarheid om te kijken hoe acties in de toekomst wellicht nog beter kunnen afgestemd op het doel dat ermee nagestreefd wordt. Op welke manieren dit gedaan zou moeten worden, is op basis van dit onderzoek niet te zeggen. Voor het doen van goede aanbevelingen zou dus vervolgonderzoek nodig zijn zoals dat hierboven beschreven is.

Literatuurlijst

Bais, K. (2010). *Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Blidon, M. (2011). Seeking recognition: spatial justice versus heteronormativity. *Spatial justice* (3).

Bowleg, L. (2008). When Black + Lesbian + Woman ≠ Black Lesbian Woman: The Methodological Challenges of Qualitative and Quantitative Intersectionality Research. *Sex Roles*, 59, 312-325.

Creswell, J. (2007). *Qualitative inquiry & research design: choosing among five approaches*. Thousand Oaks, California: Sage.

Czarniawska, B. (2004). *Narratives in Social Science Research*. Londen: SAGE.

Dormans, S. (2008). *Narrating the city. Urban tales from Tilburg and Almere*. Dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen.

Ester, P., Diepstraten, I., & Vinken, H. (2010). Generatiebesef in Nederland. In C. Bode, & L. Consoli, *Oud en Jong. Verschillende generaties in Nederland* (pp. 12-31). Nijmegen: Valkhof Pers.

Flick, U. (2009). *An introduction to qualitative research*. Londen: SAGE.

Gemeente Nijmegen. (2007). *Notitie seksuele diversiteit 'Hand in hand'. Periode 2008 tot en met 2011*. Nijmegen: Gemeente Nijmegen.

Gemeente Nijmegen. (n.d.). *Roze stad Nijmegen*. Opgeroepen op 7 maart, 2012, van Gemeente Nijmegen: http://www2.nijmegen.nl/wonen/integratie/emancipatie_homoseksuelen

Hancock, C. (2011). Gender, Sexual Identities and Spatial Justice. *Spatial justice* (3).

Heaphy, B. (2007). Sexualities, Gender and Ageing. Resources and Social Change. *Current Sociology*, 55 (2), 193-210.

Hopkins, P., & Pain, R. (2007). Geographies of age: thinking relationally. *Area*, 39 (3), 287-294.

Keuzenkamp, S. (2011). *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland 2011: Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele situatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Keuzenkamp, S., Kooiman, N., & Van Lisdonk, J. (2012). *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kuyper, L., & Bakker, F. (2006). *De houding ten opzichte van homoseksualiteit. Een beschrijvende literatuurstudie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Soja, E. (2010). *Seeking spatial justice*. Minneapolis: University of Minnesota.

Soja, E. (2008). *The city and spatial justice*. Opgeroepen op 20 februari, 2012, van www.jssj.org: http://www.jssj.org/archives/01/media/dossier_focus_vo2.pdf

Valentine, G. (2007). Theorizing and Researching Intersectionality: A Challenge for Feminist Geography. *The Professional Geographer* , 59 (1), 10-21.

Van den Broek, A., Bronneman-Helmers, R., & Veldheer, V. (2010). *Nederland in generatieperspectief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van Staa, A., & Evers, J. (2010). 'Thick Analysis': strategie om de kwaliteit van kwalitatieve data-analyse te verhogen. *KWALON* , 15 (1), 5-12.

Van Wijk, E., Van de Meerendonk, B., Bakker, F., & Vanwesenbeeck, I. (2005). Moderne homonegativiteit: De constructie van een meetinstrument voor het meten van hedendaagse reacties op zichtbare homoseksualiteit in Nederland. *Tijdschrift voor seksuologie* , 29 (1), 19-27.

Verloo, M. (2006). Multiple Inequalities, Intersectionality and the European Union. *European Journal of Women's Studies* , 13 (3), 211-228.

Verschuren, P., & Doorewaard, H. (2007). *Het ontwerpen van een onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.

Vincenten, P. (2009). *Behoeften worden zichtbaar. Een verkennend onderzoek naar leefstijlen van 55+ lesbische vrouwen en hun behoeften op het gebied van zorg en welzijn*. Utrecht: MOVISIE.

Bijlage A Interviewguide

1. Begin van het interview

a. Vragen of het goed is dat het interview opgenomen wordt

Opnameapparaat heeft een opnametijd van één uur. Het kan zijn dat het gesprek kort onderbroken wordt om het apparaat opnieuw in te stellen.

b. Uitleggen van het doel van het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is inzicht krijgen in het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen.

c. Aangeven hoe lang het interview ongeveer zal duren

Het interview zal maximaal één uur duren.

d. Aangeven wat er gebeurt met de uitwerking van het interview

De uitwerkingen en de analyses en interpretaties van het interview zullen, desgewenst anoniem, gebruikt worden in mijn bachelorscriptie.

2. Algemene gegevens

a. Naam: *vragen of de geïnterviewde het goed vindt dat deze genoemd wordt in het onderzoek. Anders een synoniem bedenken.*

b. Geboortjaar

c. Opleidingsniveau

d. Geboorteland en geboorteland ouders

e. Religieuze overtuiging

f. Religieuze achtergrond

3. Algemene narratieve vraag

Ik wil u vragen om me te vertellen welke ervaringen in uw leven van invloed zijn geweest op het belang dat u hecht aan zichtbaarheid in de openbare ruimte. U mag alles vertellen wat u zelf belangrijk vindt in relatie tot dit onderwerp.

4. Onderwerpen voor het verkrijgen van meer diepgang en duidelijkheid

a. Wanneer het begrip openbare ruimte voor de respondent onduidelijk is: voorbeelden noemen van plekken of activiteiten in de openbare ruimte:

- Eigen wijk
- Ergens anders in de stad → variatie mogelijk
- Openbaar vervoer
- Uitgaansgebied → speciaal voor hetero's of speciaal voor homo's
- Evenement of festival → eventueel speciaal voor homo's
- Andere voorbeelden die respondenten zelf aandragen

b. Wanneer het begrip zichtbaarheid voor de respondent onduidelijk is: voorbeelden van gedragsaanpassingen om de zichtbaarheid te verminderen:

- Geen
- Partner niet aanraken
- Plekken of mensen vermijden
- Anders gedragen, bewegen, kleden of praten
- Geen discussie aangaan over flauwe grappen
- Het onderwerp homoseksualiteit vermijden
- Andere voorbeelden die mensen zelf aandragen

c. Wanneer er onvoldoende aandacht aan besteed wordt door de respondent: hoe heeft een bepaalde ervaring invloed gehad op het belang dat wordt gehecht aan zichtbaarheid?

- Rol van het gezin/ overtuigingen ouders (kindertijd)
- Rol van adolescentie (pubertijd – overgang naar zelfstandigheid)
- Rol van ervaringen later in het leven

d. Wanneer er onvoldoende aandacht aan besteed wordt door de respondent: hoe hebben bepaalde identiteitscategorieën (man/vrouw/leeftijd/...) een rol gespeeld bij bepaalde ervaringen?

e. Wanneer er onvoldoende aandacht aan wordt besteed door de respondent: hoe heeft de generatie waartoe u wordt gerekend invloed gehad op uw eigen ervaringen?

5. Eind van het interview

- a. Eventueel: vragen of de respondent **alles** heeft **verteld** wat hij/zij relevant vindt
- b. Vragen of de respondent nog gebeld of gemaïld wil worden als er **nog vragen** zijn naar aanleiding van het interview → vragen van **contactgegevens**
- c. Aangeven dat de analyse en interpretatie van het interview voorgelegd zullen worden aan de respondent: **transcript**, gebruik **uitspraken in scriptie**
- d. Aangeven dat de respondent de uiteindelijke scriptie toegestuurd kan krijgen als hij/zij dat wil
- e. Bedanken

Bijlage B E-mail voor werving respondenten

Geachte heer/mevrouw,

Mijn naam is Jikke van 't Hof. Op dit moment ben ik bezig met het schrijven van mijn bachelorscriptie voor de studie Sociale Geografie aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. In het kader van deze scriptie ben ik van plan een kwalitatief onderzoek te doen naar het belang van zichtbaarheid in de openbare ruimte, bijvoorbeeld in de woonwijk of in een uitgaansgebied, voor homoseksuelen uit verschillende generaties in Nijmegen. Ik veronderstel dat zichtbaarheid voor iedereen iets anders betekent en dat het belang hiervan kan verschillen op basis van bijvoorbeeld leeftijd en ervaringen in het leven van een individu. Ik vind het belangrijk om het belang van zichtbaarheid vanuit homoseksuelen zelf te bekijken en om specifiek te kijken naar hun ervaringen die dit belang zouden kunnen beïnvloeden. Dit omdat er tot op heden naar mijn mening nog te weinig aandacht is besteed aan deze ervaringen en de relatie hiervan met de openbare ruimte.

Om de ervaringen goed te kunnen vatten, ben ik op zoek naar respondenten van verschillende leeftijden die hun ervaringen die van invloed zouden kunnen zijn geweest op het belang dat zijn hechten aan de zichtbaarheid van hun seksuele voorkeur in de openbare ruimte zouden willen delen. Ik wil graag mensen interviewen met behulp van een narratieve methode. Ik zal de respondenten vooral zelf de ruimte geven om hun verhaal te vertellen. De interviews zullen maximaal een uur in beslag nemen en zullen worden afgenomen in de weken 16 tot en met 20 (16 april tot en met 20 mei). Uiteraard wordt discreet omgegaan met de informatie en wordt deze alleen gebruikt voor de doeleinden van dit onderzoek.

Graag zou ik willen weten of het mogelijk is om via uw organisatie mensen te benaderen die geschikt en bereid zijn om als respondent aan dit onderzoek deel te nemen.

Hopelijk heb ik u voldoende geïnformeerd. Mocht u nog vragen of opmerkingen hebben over mijn verzoek, dan kunt u een e-mail sturen naar ondergetekende.

In afwachting van uw reactie.

Met vriendelijke groet,

Jikke van 't Hof

Bijlage C Overzicht van respondenten

Generatie (geboortejaar)	Naam (m/v)	Geboortejaar	Opleidingsniveau	Geboorteland	Geboorteland ouders	Religieuze overtuiging	Religieuze achtergrond
Stille generatie (1931-1940)	Peter Pelser (m)	1936	HBO	Nederland	Nederland	Niet meer	Katholiek
	Clem Bongers (m)	1939	WO	Nederland	Nederland	Nee, niet meer	Katholiek
Protestgeneratie (1941-1955)	Oot (v)	1949	HBO	Nederland	Nederland	Niets	Rooms-katholiek
	Renee (v)	1953	WO	Nederland	Nederland	Nee	Katholiek
Verloren generatie (1956-1970)	Helm de Laat (m)	1954	WO	Nederland	Nederland	Nee	Katholiek
	Joost Schneiders-Evers (m)	1958	HBO	Nederland	Nederland	Nee	Katholiek
Pragmatische generatie (1970-1985)	Jac Splinter (m)	1960	WO	Nederland	Nederland	Nee, niet meer	Katholiek
	Silvie (v)	1972	HBO	Nederland	Nederland	Nee	Rooms-katholiek
	Dagmar (v)	1975	WO	Nederland	Nederland	Nee	Katholiek en Protestants
	Niels Spierings (m)	1983	Postdoctoraal	Nederland	Nederland	Nee	Katholiek
Grenzeloze generatie (1986-...)	Ilse (v)	1984	WO	Nederland	Nederland	Nee	Katholiek
	Joris Blaauw (m)	1986	WO	Nederland	Nederland	Nee	Nederlands Hervormd
	Jeroen Romeijn (m)	1990	WO	Ecuador	Nederland/ Brunei	Nee	Nee
	Dorus (m)	1990	HBO	Nederland	Nederland	Nee	Nee, niet echt
	Eva (v)	1992	WO	Nederland	Nederland	Agnostisch	Atheïstisch

